

ניסן תשס"ב - אפריל 2002

ספרות ילדים ובוער

שנת העשרים ושמונה

חברת ג' (111)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו, עדה קרן
מזכירת המערכת: חיה מטבייב



כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,

רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-5603801/2

ISSN 0334 - 276 X

דפוס "חורב" רח' עדני 3 ירושלים טל. 5829688 5814690 - 02

הכנס החצי שנתי

ד"ר נילי לוי: דברי פתיחה לכנס של המדור לספרות ולדים ונוער, שהוקדש לנושא "הפחד מפני העלחמה" (חנוכה, תשס"ב)

"במה להמתיק ימים אם לא בשירים?" - כך פותח נתן זך את שירו "במה להמתיק ימים". אמירה זו מקבלת משנה תוקף בימים טרופים אלה, שבהם מבזקי חדשות מרים הם גרסה עכשווית של המסופר באיוב, "עוד זה מדבר וזה בא". שירים וסיפורים הם בחינת אי של שפיות שבו אנו מוצאים מפלט כשספינת חיינו מיטלטלת במים סוערים. במונח "מפלט" אינני מתכוונת לאסקפזם אלא לטריטוריה שבה אנו יכולים למצוא ביטוי ולתת ביטוי למצוקותינו ולכמיהותינו. הספרות היא טריטוריה כזאת.

אני מברכת, לכן, על היזמה החשובה של מר ברגסון להקדיש את הכנס הנוכחי שארגן המדור לספרות ולדים ונוער לעיון בנושא "הפחד מפני המלחמה". לפחדם של ילדים מפני המלחמה ניתן ביטוי בקובץ השירים "מלחמה זה דבר בוכה" מאת תרצה אתר. הילדים הדוברים בשירים של תרצה אתר מביעים את הפחד מפני ה"פיף פך בלי הרף", את הפחד המתעורר בהם כשאומרים להם "שקט! חדשות!". מאז שהתפרסמו שירים אלה בתשל"ה, לאחר מלחמת יום כיפור, חוו ילדי ישראל פחד גם מפני מלחמה בלתי קונבנציונלית. במלחמת המפרץ התנסו ילדינו בפחד מפני טילים. את הפחד שעוררו בהם הטילים וההסתופפות בחדר האטום ביטאו תלמידים בציור ובכתיבה. חלק מהיצירות שבאמצעותן הם ביטאו את חוויותיהם במלחמת המפרץ קובצו בחוברת "מלחמה במפרץ", שהמזכירות הפדגוגית במשרד החינוך (אז בראשות אלעזר מרכוס) הוציאה לאור בתשנ"ב. השירים והסיפורים בחוברת זאת מביעים את החרדות שחשו ילדים במלחמת המפרץ. אחת מהתלמידות שרשמיהן ממלחמת המפרץ כלולים בחוברת תיארה כך את תחושותיה:

"לילת צופרים. בפעם הראשונה ששמעתי אותה הייתי שלוה. ההורים זירזו אותי להיכנס לחדר האטום, ולרגע הייתה זו כאילו מסיבה... שורה של בקבוקי שתייה מכל המינים, שורת קומתיים של קופסאות שימורים וכיסאות מסודרים בחצי עיגול סביב הטלוויזיה הניידת. היינו ארבעה דמויי חיות בדיוניות בתוך מטרים של ניילונים וסרטי הדבקה, וחיכינו בשקט יחסי לצפירת ההרגעה. יומיים שלווה לא השתנה דבר, עד שקלטתי שהחושך היורד מתקשר לאזעקות. במשך היום תפקדתי כרגיל, אך עם סימני החושך הראשונים הרגשתי בחור אפל ועמוק בבטני. הייתה זו הרגשת פחד ברורה, שכמוה חש הניצוד כשמלכודת



הברזל אוזוזת בו וכל שנשאר לו לעשות הוא לחכות לסיום. המלחמה נסתיימה. התחושה שליוותה את החושך היורד בשעות בין הערביים מאבדת מחדונה, אך התחושה החדשה היא שחוויתי תישאר אתי".

ביטוי לחרדות שעוררה מלחמת המפרץ בילדים ניתן גם בספרים שנכתבו עבור ילדים. בספרה "גבעת שמינק" (1993) בוחרת רות צרפתי בהזרה כאמצעי לביטוי החרדות: הזיכרונות ממלחמת המפרץ מסופרים מפי הכלב שמינק.

ספרה של דעיה הרניק, "יומן מן החדר האטום" כתוב כיומן שכותב רונו, ילד בן 9, במלחמת המפרץ. ספר זה משקף את הפחד מפני האזעקות ואת הבלבול ואת החרדה בעטייה של אי הידיעה. כשהילד אומר "אולי כדאי שסדאם יזרוק כבר את הכימי הזה ואנחנו נגמור אותו", מסביר לו אביו מה זה הכימי הזה, ואז הילד אומר: "עכשיו אני עדיין לא כל כך מבין את כל הסיבות למלחמה, אבל אני מבין שבשום אופן אסור לרצות שטיל כימי כזה ייפול כאן".

ההסבר שהמבוגר נותן לילד על מהות האיום מפוגג במקצת את הערפול ומעניק לו תחושה של שליטה מסוימת במצב מעורר החרדה.

בינתיים חלפה ילדותם של הילדים שהתנסו בחוויות המפחידות של מלחמת המפרץ, והם עתה לובשי מדים הנושאים בעול הכבד של שמירה על ביטחוננו. ילדותם שלהם חלפה, אך הפחד מפני מלחמה עדיין שריד וקיים.

עתה, עשר שנים לאחר מלחמת המפרץ, חוששים ילדינו מפיגועים בגילה, במרכז ירושלים, בעפולה, בחדרה, בחיפה ובשאר היישובים. על חשש זה נוסף החשש מפני הטילים הבלתי קונבנציונליים שעליהם מרבים לדבר באחרונה.

ואנחנו, המבוגרים, משתדלים להרגיע ולחזק, גם כאשר אנו נבוכים ואיננו רואים את האור בקצה המנהרה. אנו יודעים שלמען ילדינו עלינו לקוות שבסופו של דבר נצליח לגרש את החושך ולממש את השאיפה לשלום. אנו יודעים שמוטלת עלינו החובה לטעת בילדינו תקווה זו, שהיא שורש קיומנו במציאות הכואבת. הקריאה ביצירות המבטאות התמודדות עם הפחד מפני מלחמה עשויה, אולי, לחזק את רוחנו ואת אמונתנו בכך שבסופו של דבר יסור החושך מפני האור. חג אורים שמח!

התמודדות ילדים צעירים עם נושא העוות ד"ר רות וולף

בימינו ילדינו חשופים לידיעות קשות - טרור, מלחמה, רצח מנהיגים, פיגועים בחיילים ובאזרחים חפים מפשע. מצב זה מפגיש את הילד עם נושא המוות בגיל צעיר ביותר. העיתונים מדווחים על המוות בכותרות ענק. לעתים אף תכניות ילדים בטלוויזיה נקטעות כדי להשמיע "שידורים מיוחדים" ובהם בשורות איוב. נמצא אפוא שבארץ ילדים חשופים כבר בגיל צעיר לנושאים המוסתרים מילדים במקומות אחרים בעולם, ועליהם להתמודד עם חוויית האבדן בארץ אוכלת יושביה בגיל מוקדם מהרגיל.

דוגמה לקושי של התמודדות ילדים עם נושא המוות הם יום הזיכרון ויום העצמאות. בימים אלה העם מתייחד עם זיכרון בניו שנפלו על מזבח המולדת. ברחבי הארץ נשמעות צפירות, ונערכים טקסי זיכרון בבתי קברות צבאיים ובמוסדות ציבוריים. באירועים לאומיים אלה מעלים על נס את גבורת החיילים, אך עולה גם נושא המחיר - אבדן ואבל. מן ההכרח אפוא להזכיר לילדים את נושא האבדן והמוות. תשלום הדמים של בני המדינה להשגת יעדים נעלים כמו שחרור המדינה וקיומה מעמידים את הכול בפני קושי: עצב רב, מועקה ותחושת חוסר אוניס. אלא שלילדים קושי זה כפול. תפיסת המוות אצל ילדים היא בעייתית בשלב זה של התפתחותם, הן מבחינה אמוציונלית והן מבחינה קוגניטיבית.

רכיבים הקשורים למושג המוות, כמו סופיות, נצחיות, אי-הפיכות, כלליות וכו', אינם נתפסים קוגניטיבית אצל ילדים, והם עלולים להיקלע למצוקה אמיתית כשהם מתעמתים עם המושג. תפיסת המושג קשה עבורם לא רק בשל פרדה מדמות (דמות מוכרת ואהובה או דמות אנונימית) אלא גם משום שאין באפשרותם לתפוס את כלל רכיבי המושג באופן נכון. ילדים מתייחסים לאיש המת במושגי האנשה. המחשבה שמת נקבר וממשיך לחוש, כביכול, את תחושותיו של בן אנוש מציקה מאוד לילד. המוות הוא מושג מופשט, וככל מושג כזה הוא קשה להבנת ילדים. האין, סיום החיים, חוסר ההמשכיות, הסופיות והנצחיות שבמוות אינם נתפסים במחשבתם של ילדים.

בספרו של אורי אורלב "חיית החושך" מספר ילד לחיה את הקורות אותו ואומר: "לכי לאבא שלי ותגידי לו שאני אוהב אותו מאוד ומתגעגע אליו וזה לא בסדר שהוא נהרג".¹ והוא מספר על חיית החושך: "והיא מספרת את הכול לאבא, והיא אומרת שהוא שמח מאוד שאני שולח אותה אליו".² דוגמה זו ממחישה שהילד אינו תופס את סופיות המוות, את אי המשכיותו. הוא ממשיך להעביר לאביו מסרים, חוויות, הודעות וגעגועים, אמנם לא ישירות אלא באמצעות החיה, אך

עצם ההתייחסות למת מקשיב ומקבל מדגישה את יסוד ההאנשה. בראש הילד עולות שאלות על ההמשך: מה קורה לאחר המוות? גם קבורת המת, המצבה ובית הקברות הם דברים מאיימים ומפחידים עבורו.

בספרי "סבא שלי פפי מת" הילד אומר: "אמא הסבירה לי שסבא קבור באדמה, אני מפחד שלסבא קר שם בלילה, בתוך החול, וחם לו מאוד כשהשמש חזקה. אני דואג לו! ובכלל, למה הוא שם?"³

גם קטע זה ממחיש את תפיסתו החסרה של הילד לגבי מהות המוות. גם כאן הילד מתייחס בהאנשה למת ומשתמש בביטויים הקשורים לדמויות חיות - "קר לו", "חם לו" - כדי לתאר את תחושת המת.

המפגש עם נושא המוות מעלה אצל ילדים רבים את החשש שגם הם ימותו, או שאחד מיקיריהם, הורה או אח, ימות. וכיוון שתפיסת הזמן אצל הילד בגיל הרך לוקה בחסר, לא תסייענה לו אמירות כמו "יש לך עוד הרבה זמן". הרבה או מעט זמן נתפסים אצל הילד באופן שונה מאשר אצל מבוגר.

הספר ככלי תרפויטי

פתרון נאות להתמודדות עם מקצת ממצוקות אלו של ילדים בחשיבתם על מושג המוות אפשר למצוא בשיטה הביבליותרפית המציעה את הספר ככלי תרפויטי. ספר, שיר או טקסט העוסקים בנושא המוות עשויים לעורר בקורא מערך מורכב של תגובות נפש ולאפשר לו לעבד קונפליקטים, רגשות אשם ורגשות חרדה ופחד. הדינמיקה הנפשית עשויה לסייע לילדים לפרוק את המתחיות הנפשית ולאפשר להם ביטוי מילולי של חוויות פנימיות, וכך לתרום להבהרת מושג המוות ולסייע להם להתמודד עם מערכי הנפש שהוא מעורר.

נמצא אפוא, שהרגעת ילד באמצעות ספר מומלצת ביותר. כשדנים באבדן אפשר לגבש אצל הילד תפיסה ממשית לגבי המציאות, והדבר אפשרי בדרך עקיפה ופחות מאיימת, כמו דיון והתייחסות לסיפור. ספר בנושא המוות הוא כלי עזר חיוני ביותר להורים, לגננות ולסוכני סוציאליזציה אחרים כדי להציג את המציאות ואת המוות כחלק מהווי החיים.

בימי זיכרון יש הכרח להתעמת עם הנושא, ונראה לי שיש להביאו לפני ילדים אף ללא סיבה ייחודית. יש להציג את נושא המוות כחלק מהמציאות. המוות הוא חלק מהחיים, ואין להעלימו. ילדים נחשפים גם למותם של בני משפחה קשישים - סבא או סבתא זקנים - ובמציאות הישראלית הקשה אמצעי התקשורת מרבים בחשיפת האסונות ובדיווח על אבדן.

סוכן סוציאליזציה - הורה, בני משפחה וגננת - המקריאים לילד סיפור על שכול ועל יתמות ועורכים אחר-כך שיחה ודיון בנושא הספר, מאפשרים לו לעבד את

מחשבותיו, לשאול שאלות ולשתף אחרים בהגיגיו; גם שיחה עם ילד אחר, הדומה לו במחשבותיו ובתפיסותיו והמתלבט בנושאים אלו, עשויה להקל על הילד את ההבנה של מושג רגיש זה.

נושא המוות אינו מהנושאים הנעימים, אך ילדים שומעים על מוות ומפתחים סכמה משלהם לגבי הנושא. פיאוזה (1932) טען שתפקיד החינוך הוא "לסגל את הילד לעולם המבוגרים". עולמנו כולל דברים קשים וגם שמחים יותר. אי אפשר להעלים את עובדות החיים. התעלמות מנושא שילד מתעמת עמו רק תגביר בקרבו את המבוכה ואת החשש ותגרום לו לחוש אי אמון במבוגר המנסה לטשטש את הנושא או להתחמק משאלותיו.

חשיבות הדיון

ברור שעל ההורה, על הגננת או על המורה למצוא את מידת ההתערבות ההולמת את המצב שהילד מצוי בו. כדי להעביר נושא כה מורכב הגננת יכולה להזכיר סופרים וציירים ידועים שהלכו לעולמם, כמו חיים נחמן ביאליק, הסופר הידוע, או הציירת אנה טיכו, אשר ציוריה מקשטים לעתים את הגן או את הכיתה. מומלץ ואפשרי לפתוח את הנושא באופן ישיר, על-ידי קריאה של סיפור מעשה או סיפור גבורה. דיון בעקבות הסיפור באמצעות שאלות מנחות של גננת או מורה עשוי לאפשר לילדים לבטא תגובות נפשיות המתעוררות בהם עקב קריאת הטקסט, ובכך לקדם אצלם את תפיסת מושג המוות.

קובובי (1978, 1992) טוענת, כי התגובות האמוציונליות שאינן תואמות את המציאות וההתנהגות הבלתי פונקציונלית נגרמות, במידה רבה, על ידי מערכת של השקפות ואמונות אי-רציונאליות ומוטעות. מן הידוע כי מחשבת הילד שונה ממחשבת המבוגר. לסוכן סוציאליזציה (גננת או מורה) תפקיד של מנחה פעיל בדיון ובשיחה מעין אלה, והתוצאה עשויה להיות הבהרת נושאים מהמציאות, ערעור ושינוי דפוסי חשיבה שגויים ומציקים ובניית יסוד לתפיסה ריאלית יותר.

תפקיד המנחה המכוון את הדיון לשקף ולסכם את תוצאות השיח. עליו לנסות לעמת את תפיסת הילד עם מציאות הסיפור ועם מציאות החיים בכלל. עצם ההתייחסות לגיבור מאפשרת הזדהות עמו; בדרך זו אפשר לבדוק את נקודת הראות של הגיבור ושל הקוראים (הילדים) לגבי נושא כאוב זה. שיטה אפשרית היא לפתח שיחה ולהתמקד בשאלות על הגיבור. למשל: מה הרגיש...? מה חשב...? מה היחס שלו ל...? שאלות אלו יאפשרו ביטוי של רגשות, חששות, כעסים, געגועים וכו'. ילדים מדברים בדרך כלל מרחשי לבם, וכך יש אפשרות לעבד את נושא המוות ברובד הרגשי וברובד הרציונלי.

מתן ביטוי מילולי לנושא כאוב או מפחיד כמו המוות תורם לקידום בריאותו

הנפשית של הילד. ביטוי הרגשות הוא דבר חיובי, בהיותו בבחינת "קאתארזיס". הוא משחרר את הילד מעוצמת הסערה המתחוללת בו ומאפשר לו לבטא את המעמסה הרגשית שלו. בל נשכח כי הילד מעבד קוגניטיבית את נושא המוות באופן חסר. דיבור - שיחה בנושא, ביטוי מילולי של רגשותיו - מאפשר לו לחזור על החוויות הפנימיות שעבר, וכך המבוגר יכול לסייע לו בהתמודדות נכונה עם מושג המוות, להבהיר לו, לעודד אוותו ולתת לו תמיכה נכונה.

התמודדות רגשית וקוגניטיבית עם נושא המוות

ההתמודדות עם נושא המוות נערכת בשני רבדים: ברובד הרגשי וברובד הקוגניטיבי. ברובד הרגשי אפשר להדגיש שרגשות של געגועים למת, חששות ופחד מהמוות הם דברים הנוגעים לכלל ויש לגיטימציה לחוש אותם. באופן מעשי, הדלקת נר זיכרון, קריאת מסכת, עריכת טקסים ואזכרות חשובים כאקט של פרדה ומסייעים לעיכול רגשות העצב והאבל. למשל, ביום הזיכרון מייחדים את הדיבור למשמעות היום כיום לאומי, והיכולת לעבד את החוויה הרגשית הכרוכה בעצב אפשרית באמצעות דוגמה ספציפית. ברור שאין להלעיט את הילד בעובדות ובמספרים מכאיבים במיוחד. התמקדות הגננת והילדים באבדן של חייל אחד תוך קריאת סיפור גבורה ייחודי - יש לה ערך רב בהמשגת המוות. נקודת המוצא היא אפוא סיפור על היחיד, ומהפרט אפשר לעבור לכלל - לאסון לאומי מעין זה שמתרכזים בו ביום הזיכרון. ילדים אינם יכולים לעכל אבדנים בסדר גודל רב. הדבר הוא איום קיומי עבורם, ואין באפשרותם להעריך נכונה את גודל האסון. יש להדגיש שילדים אינם מסוגלים להתמיד בתחושות של עצב ואבל. על סוכני הסוציאליזציה לזכור שילדים רכים אינם יכולים להתמיד בהתנהגות אבלה זמן ממושך. יש לאפשר להם אפוא, ככל האפשר, להמשיך בשגרה ובסדר יום רגיל, ואין לדרוש מהם התנהגות אבלה לאורך זמן.

אחת הדרכים להתמודדות עם השכול במציאות הישראלית היא למלא את החסר אצל ילדים יתומים באמצעות המוסד של "אח בוגר". מוסד זה הותאם למציאות הישראלית הקשה של השכול. אצל ילדים רבים שהתייתמו מאביהם הורגש הצורך בדמות אב שתנחה את הילד בעיקר בנושאים גבריים, שתשמש לו מושא להזדהות גברית. במוסד "האח הבוגר" לוקחים חלק מתנדבים המחליטים להקדיש מזמנם באופן קבוע לקשר של מעין אח בוגר עם ילד יתום. מיטיב להסביר מוסד זה אורלב בספרו "אח בוגר". הוא מציג סיפור על אבא של יוסי שנהרג במלחמה בהיותו בן שבע וחצי. אורלב מגולל מסכת של סיוע ועזרה לילד באמצעות סוכני סוציאליזציה כמו אם, מורה, פסיכולוגית ואח בוגר. בקטע מסוים בספר האספונה לילד: "אני מבקשת שתסכים לנסות. יש אגודה כזאת של

אחים בוגרים. קיבלתי את הכתובת של האישה שמארגנת את הדברים האלה. היא שמעה עליך, והיא מצאה מישהו שמוכן להיפגש אתך להיכרות ראשונה. אף אחד לא יכריח אותך להמשיך, אבל אני פונה אליך ומבקשת. אם אתה רוצה לעזור לי במשהו, להקל עליי בגלל כל הדברים שדיברתי עליהם קודם, אתה צריך להסכים לנסות.”⁴

במישור הקוגניטיבי אפשר לעבד תפיסת מציאות נכונה יותר לגבי המוות - כמו סופיותו, אי ההפיכות שבו וכו' - בעזרת שיחה על גישות ועל אמונות דתיות ואתניות המותאמות למציאות של הקורא ולתרבותו; לדוגמה, אפשר להתייחס בגיל מתקדם יותר להישארות הנפש, לגן עדן, לגלגול נשמות וכו' - הכול לפי אמונת הקורא ותפיסת המקום.

אנחנו, בני דת משה, שואבים עוז רוח ותעצומות נפש לפתרון בעיות רבות מהאמונה היהודית שהיא בבחינת אורח חיים עבורנו. באמונה היהודית מודגש הרעיון של גן עדן. מעבר לקבלת רעיון זה כיסוד האמונה יש בהישארות הנפש וברעיון גן העדן מפלט ופתרון לילד הצעיר שהמבנים המחשבתיים שלו אינם מאפשרים לו הבנת מושגים מופשטים. קיום גן העדן הוא נחמה פורתא לילד המסוגל להבין שהמשכו של המת הוא בעולם אחר - עולם שכולו טוב - ושוגים לדעתי ההורים והמחנכים האתאיסטים המציגים את המוות כסופיות מוחלטת. יש בכך איום על הילד.

ניסיתי להביא חלק מהשיקולים העשויים למקד את הקורא במושגים מהמציאות המרה והפחות מעודדת של חינו. נראה לי שעצם העלאתם של נושאים מכאיבים כמו זה של המוות עשויה להפחית את המבוכה הכרוכה בנושא ואת הדחף להתגונן מפניו. אי נגיעה בנושא והתחמקות ממנו תחמיץ אפשרויות לחשוף משמעויות וגוונים סמויים הגלומים בתפיסת המוות, ובכך תכביד על הילד, הבוגר בעתיד.

הערות

1. אורי אורלב (1976), חייית החושך, הוצאת עם עובד, תל-אביב, עמ' 24.
2. שם, עמ' 25.
3. רות וולף, (1993), **סבא שלי פפי מת**, הוצאת לירלך, פתח-תקוה, עמ' 14.
4. אורי אורלב (1983), **אח בוגר**, הוצאת כתר, ירושלים, עמ' 20.

מקורות

- ר' וולף (1993), "חשיבות האינטראקציה החברתית של הילד לתפיסת מושגים מופשטים", **החינוך וסביבו**, טו, תל-אביב, עמ' 81-84.
- קובובי ד' (1978), "יישום העקרונות של בריאות הנפש בהוראת ספרות" בתוך: מרדכי ניסן, אוריאל לסט, **פסיכולוגיה בהוראה**, אוצר המורה, תל-אביב, עמ' 117-129.
- Piaget J. (1932a), *The language and thought of the child*, 2nd ed., New York: Harcourt, Brace.
- Piaget J. (1932b), *the moral judgement of the child*, London: Kegan Paul.

הפחד מהפלחמה והתקווה לשלום

רעיה הרניק

קודם כול התנצלות: מההזמנה שקיבלתי השתמע בצדק שנושא הכנס הוא "פחד מפני מלחמה", וזה אכן נכון. אבל גם כתוב שאדבר על הספר "אחי אחי". והנה, אף שהספר עוסק בתוצאות מלחמה, או נכון יותר ובמכוון, לא במלחמה אלא בפעילות צבאית, אין בו כלל משהו היכול להתפרש כ"פחד מפני מלחמה". אפשר אולי, בקושי-בקושי, למצוא בו שמץ של פחד מאסון נוסף בוויכוח על זכות האח השני להתגייס ליחידה לוחמת ובעירוב ההורים לחתום, אבל באותה מידה ההורים גם מסרבים לתת לבן אישור לרכב על אופנוע.

הספר "אחי אחי" עוסק בתקופה בחיי משפחה, אחרי הפחד ואחרי שקרה אסון. הוא אכן יכול להפחיד, להפחיד מתוצאות נוראות הקורות במשפחה שבנה נפל בקרב.

אבל מובן שקיים פחד ממלחמה. אחרי שיצא ספר שיריו הראשון, "שירים לגוני", בשנת 1983 בעיצומה של מלחמת לבנון (אז לא ידענו שזה לא "עיצומה" אלא בעצם זו תחילתה של המלחמה...), קיבלתי עשרות, אם לא יותר, של מכתבים מאמהות, שכתבו לי, לעתים ללא ידיעת בני זוגם, שמאז שנולד בנם הראשון הן חשות שהוא בעצם רק "פיקדון" בידיהן לזמן שאול. חלקן כתבו שעד שקראו את השירים לא העזו אפילו להודות בכך בפני עצמן, לא כל שכן לדבר עם האבא של הבן.

הייתי יכולה להביא לכאן כמה מהמכתבים המרגשים והמפחידים האלה. זהו פחד קיומי, כנראה ישראלי מאוד, ממלחמה. אבל אלו מכתבים פרטיים. וגם הרי הבטחתי לדבר על ספרי.

לגבי הגיל הצעיר יותר, וממילא "אחי אחי" מיועד ומתאים לבני העשרה, אני יכולה לספר על ספר אחר, שמו "גוני", והוא קצת, במתכונת החיצונית לפחות, מתאים לסדרה הקלסית שבה מופיעים "סיאר הילדה מאפריקה" ו"אלה קרי הילדה מלפלנד". הוא נכתב בעצם לבני 7-8 מתוך ההנחה שהם יכולים לקרוא ספר מנוקד. אבל בדיעבד מתברר שקוראים אותו גם לילדי גן חובה וכיתה א'. אבל גם בספר הזה - להוציא משפט אחד העוסק במחשבה של חיילים כאשר הם כבר במצב של מלחמה - אין בעצם שום "פחד מפני מלחמה".

האם זה אומר שהפחד אינו קיים, או שאם הוא קיים הוא עמוק כל-כך שאינו יכול להתבטא בכתיבה?

אני יכולה לדבר רק בשם עצמי, כמובן. אני תמיד פחדתי, מהרגע שנולד בני. השיר הראשון המבטא בבירור את הפחד הזה נכתב כשגוני היה בן 6. לכאורה

1962 הייתה מהשנים הרגועות ביותר בתולדותינו כאן, ובכל זאת ראיתי את ענן הסכנה המרחף מעליו, וגם כתבתי זאת במחברת, במגרה, ואני מניחה שאילו לא קרה מה שקרה השיר היה נשאר מונח שם.

אבל עליי להוסיף משהו חשוב: כל הספר "שירים לגוני" מלא חששות לגורלו, חששות שגברו ככל שהתבגר וגם התקדם (מילה יפה!?) בצבא. הפחד, שהיה משהו ארטילאי, הפך למשהו ממשי מאוד וגם סביר מאוד. להיות מפקד-סיירת איננו בדיוק ביטוח החיים הטוב ביותר.

גם מהספר הזה וגם מהאחרים, מופיעים היום בחלקם במקראות של חטיבות הביניים, מכאן אני מבינה שכנראה מורים ומחנכים חשבו שהם מדברים גם אל קוראים צעירים, אבל הם בפירוש לא נכתבו לציבור כזה. איני חושבת שצריך, או אפילו רצוי, לעשות איזו גלוריפיקציה למלחמות או לצבא בתכניות לימוד. כשקראתי לאחרונה שוב את הספר "הלב" שחשבתי אותו לקלסיקה, החלטתי לא לתת אותו לנכדיי.

עם זאת, בעולם שבו אנו חיים ובזמן שבו אנו חיים ובסביבה שבה ילדינו ונכדינו גדלים אני לא הייתי כותבת ספר שהמוטיב שלו הוא "פחד מפני-מלחמה". כל עוד אנחנו מצפים, אולי בחשש וגם בפחד, אבל מצפים שבבוא היום הם אכן יתייצבו בבקו"ם בגיל 18, נדמה לי שאנחנו חייבים להם לפחות את ההרגשה שהם עושים זאת בלב שלם, שנוסף לקיטבג הכבד שהצבא מזמן להם לא נעמיס על גבם גם את פחדינו.

האם אני מפחדת? מאוד מאוד ויותר ויותר. השיר "פחדים" לא יופיע בהרשאתי בשום מקראה. אבל אלה רגשותי.

אני אבל מקווה מאוד שאלה הם דווקא הדברים שאיני מעבירה, לא במודע ולא שלא במודע, לילדי בית-ספר שאני נפגשת אתם או לנכדיי. הבטחנו "עלה של זית", הדור שלי לא הצליח לקיים הבטחה זו. אני כולי תקווה שאותו "עלה של זית" ואותה "יונת שלום" שאתם מבטיחים לדור הבא אכן יינתנו להם. את הפחדים נשמור לעצמנו.

יאנוש קורצ'אק והעלחמה מנחם רגב

בעיתון הילדים "מאלי פשגלונד" שבעריכתו כותב יאנוש קורצ'אק בינואר 1927: "בני אדם תמיד חבלו זה את זה, תמיד היו קטטות, שערוריות ומלחמות. הכול מטכסים עצה ומנסים שיהיה הכול אחר, אולם לפי רגע אי אפשר. משתדלים בדבר ואינו מצליח. אדרבה, טוב יותר. קטטות ותגרות הידיים נתמעטו במניין ופחתו בזמן - אולם ישנן. קשה. אין זוכר מתי התגרו בו בראשונה. אין יכול לחשב כמה פעמים התגרו בו. זכורה ההתגרות המכאיבה ביותר. או מישוהו התנפל עליי, או שראיתי מישוהו מתגרה באחר, או ששמעתי שסיפרו על כך".¹ זו תחילתה של תשובה לשאלה "האם תמיד היה זה כך?" לא במקרה קורצ'אק מדבר בהעלם אחד על "קטטות, שערוריות ומלחמות". התוקפנות האנושית טבועה באדם, וראשיתה כבר בגיל הילדות. והרי קורצ'אק קבע כללים בעבודתו החינוכית ויצר מסגרות שונות כדי להוריד את מפלס המריבות והחיכוכים בין חניכיו. קורצ'אק מציין בטקסט הזה, המיועד לקהל צעיר, שהקטטות והתגרות אמנם פחתו, אך לא נעלמו. האם הוא בעצמו האמין בתחזית האופטימית הזאת? האם סבר שרק מחינוכם הנכון של ילדים ייגה אור הפיוס והשלום גם על עולם המבוגרים? מה לימד אותו ניסיונו כרופא וכקצין שהשתתף באורח פעיל בשלוש מלחמות? קורצ'אק השתתף במלחמת רוסיה-יפן (פולין הייתה אז חלק מן האימפריה הרוסית) בשנים 1904-1905; אחר כך נטל חלק במלחמת העולם הראשונה בשנים 1914-1918 וב-1920 נלחם בשורות הצבא הפולני נגד רוסיה. על תחושתו לגבי תוצאות המלחמות הללו כתב: "השתתפותי במלחמת יפאן; תבוסה-מפלה. במלחמת אירופה: תבוסה-מפלה. במלחמת העולם (...) איני יודע מה מרגיש חייל הצבא המנצח, וכיצד הוא רואה את עצמו".² את הדברים האחרונים כתב קורצ'אק ביומן הגיטו. האם לא עמד לו כוחו הנפשי לשער את הצפוי לו ולחניכיו?

זוועות המלחמה והילד

"ב-1904 עם פרוץ מלחמת רוסיה-יפן, גויס קורצ'אק כרופא לצבא הרוסי, ומקום שירותו היה מעבר להרי האוראל והים הבייקאלי במזרח הרחוק, בקרבת הגבול עם סין. ב-1905 בזמן שירותו בצבא, גאו ברחבי רוסיה נחשולי השביתות, המרידות והמהפכה. אולם מחשבתו של קורצ'אק כבר נתונה הייתה במידה כזאת לבעיות הילד, חינוכו ומקומו בחברה, עד שגם את ניסיונות המהפכה ושינוי המשטר לא היה מסוגל להעריך אלא מתוך זווית הראייה של מחנך, הרואה חזות הכול בשחרור הילד." קורצ'אק סיפר פעם למזכירו נוורלי אפיזודה מאותם ימים

גועשים: "החיילים בקרון המשא שבו נסע קורצ'אק, שוויתר על חברת הקצינים, מבקשים כי גם הרופא שלהם ישמע את דברו." הם ציפו בוודאי שהוא ידבר על הבעיות החברתיות שהסעירו את ההמונים במדינה. על מה הוא בחר לדבר? החיילים "מעמידים אותו כמעט בכוח על גבי ארגז. והנה קורצ'אק מדבר (...) על ילדות האדם, שאין לעשות מהפכה ללא מחשבה על הילד".³

בספרו האוטוביוגרפי "העולם של אתמול" מתאר סטפאן צווייג מפגש מזעזע עם רכבת משא שהובילה פצועים בעת מלחמת העולם הראשונה: "מה שראיתי, לפלצותי, היו קרונוט משא בלי חלונות, בארובה צרה לאוורור, מוארים במנורות מפויחות, אלונקה פשוטה אחת ליד חברתה, וכולן היו תפוסות על ידי אנשים נאנקים, מזיעים, חיורדים כמוות, שנשמו בכבדות באווירה המחניקה של צואה ויודופורם. אנשי השירות התנוודדו יותר משהלכו, מפני שהיו מיוגעים מאוד. (...) האנשים היו שוכבים מכוסי סמרטוטים, מלוכלכים בדם, על גבי קש פרוס על העץ הקשה של האלונקות, ובכל קרון וקרון היו מונחים לפחות שניים שלווה מתים בין הגוססים והנאנחים (...)" הרופא סיפר לסופר ש"הוא היה מיואש. כבר טלגרף לשבע תחנות שישלחו לו מורפין, אבל לא קיבל. לא היה לו די צמר גפן, לא תחבושות טריות, ועוד עליו לנסוע עם הרכבת עשרים שעות לבית החולים בבודאפשט".⁴

קורצ'אק כרופא צבאי עבר חוויות דומות. רופא שעבד אתו בבית חולים צבאי בחזית סיפר: "הגם שתפקידו של קורצ'אק היה הומאניטארי, ולא השתתף בקרבות, היה מהלך מרוגז על שהוא - סוציאליסט ומתנגד למלחמות - חייב לשרת בצבא וללבוש את המדים של הצאר ניקולאי השנוא עליו. (...) תוך טיפולו בפצועים סיכן את עצמו לא פעם בשיחותינו אתם על חוסר הטעם שבשפיכות דמים ובסיכון חיי עצמם על עניין לא צודק. הוא הרבה לרשום לפצועים חופשות החלמה ארוכות. (...) כאשר מספר החופשות עלה על המקובל, נחשד קורצ'אק על ידי הממונים עליו שהוא עושה זאת תמורת שוחד, נוהג מקובל למדי בצבא הצארי." כשנחקר בנושא זה הסביר קורצ'אק שהוא מאשר לפצועים חופשות ארוכות "מאחר שבתנאי החזית קשה לספק להם את התרופות המתאימות בכמות מספקת - מה שאין כן בביתם, שם יחלימו טוב יותר וישוּבו כשירים יותר למען הצאר והמולדת".⁵ קורצ'אק, שהכיר היטב את השקפת העולם של חוקריו - שהיה רחוק ממנה כרחוק מזרח ממערב - ידע שעליו להשתמש בנימוקיהם הפטריטיים, אבל, כדרכו בהרבה מקומות, התייחס לתבנית השחוקה "למען הצאר והמולדת" באירוניה דקה, שאיני יודע אם הצליח להסתירה מחוקריו.

הילדים שקורצ'אק קיווה שהם משרים עולם אחר, טוב יותר, מככבים בתיאור מתוך זיכרונותיו מן המלחמה (התפרסם ב-1921): "השיירה שלנו עוברת בכפר

שרוף למחצה. יום אביב נאה. בערוגות שלא סורקו דבלולי קוצים גבוהים, חצופים. הריסות של קני-אדם. כאן ארובה, שם קרביים פרומיים של בקתה ושם מוטות אחדים של גדר שנתמוטטה. שלדים מפויחים בירקות הנצחנית של הצומח הפורע משמעת. תמונה: ביקתה הרוסה, קיר חרוך, משהו מהגג, משהו מהטפחות. על מריש שרוף-גחול תלויה נדנדה של תיל דוקרני, ובמקום מושב (של הנדנדה כביכול) מושחל על התיל תרמיל של פגז.

ונמה מפיג את תמונת ההרס והמוות שנגרמו על ידי המלחמה ושקורצ'אק היטיב כל כך לצייר אותה במילים? הוא ממשיך: "וצחוק ילדים קולני שובבני על עיי השרפה." קורצ'אק, בהפלגה רומנטית-אופטימית, רואה בצחוק הזה איתות לקראת עתיד טוב יותר: "סמל על אפו ועל חמתו של הרצח, על אף העוצמה העלובה של ההרסנות האנושית, נמשכים החיים האדירים מכול, ומאמינים, ללא דאגה, כי ימשכו."⁶

הספר המרכזי של קורצ'אק הוא "כיצד לאהוב ילדים" או "איך לאהוב ילד", והוא מורכב מארבעה חלקים: "ילד במשפחה", "פנימייה", "קייטנות", "בית-היתומים". הספר נכתב ברובו הגדול בעת שירותו הצבאי במלחמת העולם הראשונה. הוא עצמו מספר על כך ביומן שכתב בגיטו בעת מלחמת העולם:

"חוויה דומה חוויתי בימי כתיבתו של 'כיצד לאהוב ילדים'. לפעמים כתבתי בחניות, באפר, מתחת לאורן, על סדן כרות. הכול חשוב, ואם לא ארשום, אשכח. והרי זו אבדה שאין לה שילומים לאנושות. לפעמים חלה הפסקה של חודש: למה ישתטה אדם? דבר של חכמה יודעים מאות אנשים. כשתבוא שעת הכושר - יאמרו הללו - יממשו בחיים את הדברים החשובים יותר. לא אדיסון המציא את המצאותיו, אלא שתלויות היו כביכול על גבי החבל, ככבסים המתייבשים בשמש, ואילו הוא רק הסירן מהחבל. הוא הדין בפאסטר, הוא הדין בפסטאלוצי - הכול מצוי, ואין צורך אלא לבטאו. ואלה פניה של כל בעיה."⁷ קורצ'אק השקיע בספר מניסיונו כמחנך וכרופא, והביע את השקפת עולמו על מקומו של הילד בחברה. בתוך עבודתו בבתי החולים הצבאיים - החוויות הקשות שלו ביישובים ההרוסים, הפליטים, הפצועים והמתים - הוא מצא זמן להעלות דברים שקיווה שישמשו מורה דרך למחנכים צעירים. הוא מציין, אולי מתוך צניעות-יתר, שהעקרונות וההצעות המעשיות מצויים בעצם בנפשו של כל אדם, וצריך רק לתת להם ביטוי. הרי זה מזכיר את מה שאומרים פסלים על עבודתם: הדמות שהם עומדים לעצב באבן מצויה כבר בתוכה, והפסל הוא בבחינת החושף והמגלה. קורצ'אק בספרו זה, כמו בכל חייו, רצה להראות לאנושות כיצד לעצב את עתידה דרך הכרת הילד ופיתוחו. אולי דווקא הסיבה ההרוסה שבה חי ושבה שם לב לסבלם של ילדים עוררה אותו לציין במקום אחר שהילד זקוק

לשחרור ממש כמו האישה והאיכר. ואולי האמין, כמו בקטע שהובא למעלה, שזו יכולה להיות תרומתו לעולם שאין בו מלחמות.

האם אפשר לדרג מיני סבל? קורצ'אק העמיד את סבלו של הילד בראש הסולם. המבוגר, בהשוואה מכלילה עם מצבו של הילד, אחראי למעשיו, לסבלו, ובעיקר לסבל שהוא גורם לזולת. המבוגר, בדרגה זו או אחרת, בוחר בדרך החיים שהוא הולך בה. הילד, לעומתו, תלוי לחלוטין במבוגר (בהורים, בקרובי־משפחה, במורים ובחברים), והמבוגר מושך את הילד, בלי לשאול אותו, לתוך מעגלי סבל הולכים ומתרחבים. לילד אין אמצעים להינתק מן המבוגר; הוא נאלץ להיסחף לעולם רווי ייסורים.

בחברה שקורצ'אק היה פעיל בה עדיין לא הכירו את מכת הסמים, אך הכירו היטב את מכת השכרות. כותב על כך קורצ'אק: "יין־השרף לוקח לא בלבד את הכסף, ולעתים את הפרוטות האחרונות; היי"ש נוטל את הכוחות, את הבריאות ואת השכל, הורג באדם את הרצון והכבוד. הוא מדעיל את הילדים, מוציא את האדם מן העבודה, מקלקל את הנשמה." במקום זה קורצ'אק חוזר אל זיכרונותיו הקשים מן המלחמה: "שלוש מלחמות ראיתי. ראיתי פצועים שנקטעה ידם, שנפרמה בטנם, ומעיהם יצאו; ראיתי פצועים בפנים ובראש - חיילים ומבוגרים וילדים פצועים. אבל אני אומר לכם: הדע והנורא ביותר שאפשר לראותו הוא שיכור המכה את ילדו חסר־ההגנה או ילד המוביל את אביו השיכור, ומתחנן: 'אבא, אבא, בוא הביתה!' (...)" הילד מתבייש בגלל אביו השיכור, כאילו הוא המסכן אשם בדבר, והוא מתבייש על שהוא רעב, ושבבית רב העוני⁸ סבלו של הילד נובע מתלותו המוחלטת במבוגרים ומחוסר־האונים שלו. הסבל שגרמה המלחמה לרבים מתגמד בהשוואה לייסורים, פיזיים ונפשיים, שאנו גורמים לילד התלוי בנו ושאנו אחראים לרווחתו.

סוס לבן ומדי־קצין

בספר "המלך מתיא הראשון" משתתף הילד־המלך מתיא בחשאי במלחמה. הוא בטוח, כמו המיליונים שהלכו למלחמת העולם הראשונה ונפלו בה, שזהו מין משחק קצר של מבוגרים. הוא גם מכיר את כל הסטריאוטיפים המקובלים, ואומר לשריו: "רבותי, עלינו להגן על מולדתנו, עלינו להגן על כבודנו".⁹ בהמשך מתקיים מפגש עם שגרירי מדינות האויב המחזירים לו את אותות הכבוד שקיבלו ממנו. הם מצהירים בנימה טקסית: "באנו להיפרד מהוד מלכותך. אנחנו מצטערים מאוד שהמלחמה היא בלתי נמנעת. עשינו כמיטב יכולתנו; חבל, לא הצלחנו." לשאלת שר המלחמה, אם מתיא מתכוון להילחם בשלוש מדינות, עונה המלך הצעיר, שאינו יודע כלל את טיבה של המלחמה: "מה רוצה אתה, אדוני השר,

שאתחנן לפניהם לשלום? הרי אני בן נכדו של פאול המנצח." לשגרירים הוא עונה בביטחון: "מסרו בבקשה לממשלותיכם שאני מרוצה מכך שפרצה מלחמה. אשתדל לנצח אתכם במהירות האפשרית ואציג תנאי שלום הוגנים כפי שנהגו אבותי."

יותר ויותר מתברר לקורא, שהעמודים המוקדשים לתיאור המלחמה מבוססים על ניסיונו של הסופר, והאירועים והאמירות הם סאטירה מרה על יחסו של האדם למלחמה בפרט ועל מצבו של האדם בכלל. אחד המרכיבים של התיאור הסאטירי היא השתוממותו של מתיא על כך שבישיבת השרים מדובר על הכנות לסוג של מלחמה שהוא אינו מבין כלל: "דיברו על רכבות, על כסף, על צנימים ועל נעליים לצבא, על חציר, שיבולת שועל, על שוורים ועל חזירים, כאילו לא במלחמה היה מדובר, אלא בדברים אחרים." הסופר פונה לקורא הצעיר, אבל לא פחות לקורא המבוגר, ומסביר את גישתו המוטעית והמסוכנת של מתיא: "וזאת משום שמתיא שמע רבות על מלחמות העבר, אך לא ידע דבר על מלחמה של ימינו. הוא עמד להכירה מקרוב ולהבין עד מהרה למה משמשים הצנימים והנעליים ומה הקשר ביניהם ובין המלחמה."

אבל שיאו של הקטע הזה הוא בתפיסה הרומנטית של המלחמה כפי שהיא עולה מחלום המלחמה האבירית של מתיא: "מתיא התפלא קצת שלא דובר בישיבה כלל שעליו, על מתיא, לשאת נאום לאומה ולצאת רכוב על סוס לבן בראש הצבא."¹⁰ המלחמה, על פי דמיונו של מתיא, היא מעין משחק של דוקרב מורחב שהאבירות בנוסח ימי הביניים והכבוד הם מרכיביו. האגדות, השירים והסיפורים הפטריוטיים על עבדה של ארצו יצרו את התשתית שעמדה בינו ובין המציאות. קיים קשר מרתק בין הגישה הזאת של מתיא ובין אפיזודה מפורסמת ומתמשכת בחיי קורצ'אק בראשית מלחמת העולם השנייה, ומספר על כך יצחק פרליס, הביוגרף של קורצ'אק: "בסוף נובמבר 1939 הוציא השלטון הגרמני צו המחייב כל יהודי לענוד סרט לבן עם מגן דוד כחול. קורצ'אק היה אחד הבודדים, ואולי היחיד, שלא קיים צו זה. יתר על כן, הוא גם לא פשט את מדי הקצין שלו. הוא הסיר מהם רק את סימני הדרגה." פרליס מספר שגישתו העיקשת של קורצ'אק עוררה "תמיהה ולעתים אף תדהמה אצל אנשים ומוסדות שאתם נפגש. כל העצות וההצעות לא שינו את גישתו העקרונית לעניין". כיצד מסביר פרליס את גישתו זו של קורצ'אק? רבים ההסברים להתנהגות זו, אך היה זה כפי הנראה ביטוי לסלידתו, למחאתו, לזלזולו בשלטון הגרמני והפגנה של הפאטריוטיזם הפולני שלו.¹¹ הפגנת הפטריוטיות שלו כמעט סיבכה משלחת אמריקאית שבאה לשם חלוקת עזרה לאולוסייה האזרחית בווארשה ועמדה לבקר בבית היתומים באישור שלטונות הכיבוש הגרמנים בינואר 1940. כששמע קורצ'אק שלמשלחת

יתלו גם גרמנים, לא הסכים לביקור. אחרי שיחות אתו התבררה הסיבה לסירוב: "מתחת לחלוקו האפור עוד לבש את מדי הקצין הפולני שלו, ולא היה מוכן להסירם. נמצאה פשרה: הוא חיתל את צווארו בצעיף, וכך קיבלם. הוא הוביל את חברי המשלחת באולמות השונים, אך לא בא בשום מגע עם הגרמנים הנלווים. הוא דיבר רק אל האורחים האמריקאים, אל היהודים והפולנים"¹². קיים, לדעתי, קשר ערכי ברור בין הסוס הלבן של מתיא ובין גאוותו של קורצ'אק על מדי הקצין שלו למרות סלידתו מן המלחמה ומהמיליטריזם. קורצ'אק הרי האמין בסימביוזה בין היהודים לפולנים, והוא הפנים את הערכים הלאומיים, גם לנוכח המפלה, ששיקפו את רעיונות ההתנגדות של הפולנים לכוּבש הגרמני.

מלחמת הפירות

כידוע התנוונו הקרבות במלחמת העולם הראשונה, שנפלו בה מיליונים רבים, לכדי מלחמת חפירות ממושכת וחסרת הכרעה. התקווה שהמלחמה תהיה קצרה נגוזה כעבור חודשים מעטים, והמלחמה הפכה למלחמת חפירות כפי שהיא מתוארת על ידי אחד ההיסטוריונים:

"אולם במחצית נובמבר התברר כי הצבאות נקלעו למבוי סתום, ותנועת הגייסות נמדדה במטרים ולא בקילומטרים, בעוד כל צבא מתחפר בעמדותיו. עד מהרה נוצרה מערכת של חפירות באורך 760 קילומטר, שהשתרעה מן הים הצפוני עד שווייץ, עבור דרך בלגיה, פלנדריה וצרפת. הייתה זו מערכת בעלת עומק: חפירות מספר, זו מאחורי זו, שימשו למתקפה, למגננה ולאספקה. תעלות קשר קישרו בין החפירות של הצדדים הלוחמים, אשר שטח הפקר הפריד ביניהן, נע בין מאה מטר לארבע מאות מטר, אף כי במקרים מסוימים עמד על חמישה מטרים בלבד, ויש שהגיע לאלף מטרים. (...) המערכת כולה הייתה מכוסה רוב הזמן בוץ ורפש, בשל הגשם והערפל הבלתי פוסקים והקרע הנקבובית שבה נחפרו מרבית החפירות. הנוף הסובב דמה לנוף הירח יותר מאשר לנוף כדור הארץ, שכן ההפגזות הכבדות השמידו לא רק בני-אדם כי אם גם את הטבע עצמו - הרס וחורבן שעתידים היו לרדוף בסיוטי לילה את אלה שנאלצו לחיות בחפירות"¹³.

קורצ'אק "מתרגם" את תיאור המלחמה כפי שהוא משתקף בעיניו של הילד-המלך מתיא המגלה את תלאותיה של מלחמה ארצית אמיתית. הפריטים החיוניים שהוזכרו בישיבת השרים מקבלים משמעות של ממש. מתיא נוסע עם חברו רפאל ברכבת צבאית, ואז אחד החיילים, חייט לפי מקצועו, שואל אותם אם בכוונתם להילחם. הם משיבים בחיוב, והחייל מגיב בדברים על חשיבותן של הנעליים במלחמה: "נעליים הן הדבר החשוב ביותר לחייל אחרי הרובה. כל עוד יש לך רגליים בריאות, אתה חייל. אם ישתפשו לך הנעליים, אתה פגר ואינך

שווה דבר" (עמ' 68).¹⁴

גם צנימים נזכרו באותה ישיבת ממשלה, ורק עתה הבין מתיא, בדרך הקשה, כמה הם חשובים: "אלמלא הצנימים שבתרמיליהם היו מתים ברעב, משום ששלושה ימים נאלצו לכרסם אותם ולא היה להם דבר אחר לאכלו".

כך, בהדרגה, לומד מתיא לדעת מהי מלחמה אמיתית מודרנית: "מתיא לא הכיר כלל את צורת הלוחמה החדשה. הוא חשב שהצבא רק נלחם, אוסף את הסוסים וממשיך בדרכו ודורס את האויב. אך הצבא חופר תעלות, תוקע יתדות בצד התעלות ומותח ביניהן תיל דוקרני, ואחר כך יושבים בתעלות הללו שבועות שלמים. דברים כאלה לא העלה כלל בדעתו. משום כך לא ברצון ניגש לעבודה, הוא היה עייף וחלש - כל עצמותיו כאבו. להילחם זהו תפקידו של מלך, אבל לחפור - כל אחד אחר יעשה זאת טוב יותר ממנו" (עמ' 54).¹⁴ מתיא עדיין לא השתחרר לגמרי מן התפיסה המוטעית שלו, אבל כאשר היחידה שלו מופצצת, הוא לומד את הלקח: "הוא לא רטן עוד ולא התקומם, אלא אחז באת וחפר עד כלות כוחותיו, עד שצנחו זרועותיו מאליהן, והוא נפל ונרדם כבול-עץ על קרקעית התעלה. חייליו לא העירוהו, אך בעצמם המשיכו לעבוד כל הלילה לאור זיקוקי תאורה. עם שחר נפתחה עליהם ההתקפה הראשונה של האויב" (עמ' 44).¹⁴ במקום אחר בספר קורצ'אק כאילו מסכם את מהותה של המלחמה, ואף קורא לה בשמה: "אחרי שנחו ואכלו לשובע, הם חזרו לשדה הקרב ולחפירות. אז החלה מלחמה המכונה מלחמת-חפירות. כלומר, הם ירו, והאויב ירה, אך הכדורים היו מתעופפים מעל ראשיהם, משום שהחיילים ישבו מתחת לפני האדמה. רק מפעם לפעם, כאשר גבר עליהם השעמום, היו עורכים הסתערות, פעם הם ופעם האויב, ואלה או אלה היו נסוגים או מתקדמים מרחק-מה" (עמ' 58).¹⁴ קורצ'אק מתאר, אמנם בלשון של ספר ילדים, את מלחמת החפירות כפי שהיא תוארה בספרים שנועדו למבוגרים. המלחמה היא מין משחק חבורות: פעם אלה מסתערים ופעם האחרים מתקיפים. אבל כשהוא מתאר את הפגיעות בחיילים הוא איננו מרכז את נימת ההשלמה הצינית: "כך זה מתחיל. רובים מקרקרים כצפרדעים, והנה שריקה, והנה זמזום, והנה צפופין, ופעם אחר פעם בום-בוים טרח-טרח! כך זה נמשך כמחצית השעה. לפעמים חודר פגז של תותח לתוך החפירה ומתפוצץ - מפיל אנשים אחדים, פוצע אחרים. אך הם כבר רגילים ואינם מתרגשים כלל.

- 'חבל עליו, היה בחור טוב'.

- 'מנוחתו עדין', יצטלב מישהו.

הרופא חובש את הפצועים, ובלילה משלחם לבית חולים של שדה. מה לעשות?

מלחמה!" (עמ' 59).¹⁴

קורצ'אק, המודע לכך שהוא כותב לילדים, מסתפק בכך שבמקום לתאר לכתוב שהאנשים "נהרגים" או "מתים" הוא כותב שפגז התותח "מפיל אנשים אחדים". הוא אף אינו מרחיב את הדיבור על טיבן של הפציעות, כפי שעשה בטקסט אחר שהובא לעיל. אך בתיאור האווירה של חוסר-אונים, של גישה פאטאלית, הוא מדייק מאוד: זו הרי מלחמה שתכליתה נשכחה מזמן, וכל מה שנותר הוא לספור את המתים ולטפל בפצועים ובנכים. מתיא הוא "שליחו" של הסופר, שהווה את האכזריות ואת חוסר התכלית במלחמות שהשתתף בהן. מתיא מגלה את האמת הקודרת של המלחמה הממוטטת את חלומי הרומנטי על המלחמות שתמיד מנצחים בהן. כפי שנראה, מתיא עצמו, בתוך המלחמה, מתפכח מחלומות המלחמה שלו. קורצ'אק אמנם במסווה דק של סיפור ילדים, מעביר בספרו זה מסר אנטי-מלחמתי חזק.

האביב והילד

המלך מתיא בן העשר, שמופיע בחזית בשם תומי, נעלב מיחסו המזלזל של אחד החיילים אשר אומר לו ולחברו רפאל: "אם הוא רוצה, שיעלה לקרון, אבל הסגן ודאי יזרוק אותו ועוד נקבל מנה." ושוב עולה במחשבות העלבון שלו הסוס הלבן: "דמעות חנקו את גרונו. איך זה יכול להיות? הוא, המלך, אשר עליו היה לצאת את הבירה בראש צבאותיו, רכוב על סוס לבן, מתחת למטר פרחים, חומק בחשאי כגנב, בכדי למלא את חובתו הקדושה בהגנת ארצו ונתיניו, והנה ניתכים עליו עלבונות בזה אחר זה." מתיא בעלבונו עדיין לכוד בסטריאוטיפים של כבוד, מלך, חובה קדושה. אך כשהוא נתקל במציאות הנוראה של הפגזות, פחדים, אבדן והרג, הוא מתפכח: "אבא, אבא, חשב מתיא, הו, כל כך קשה להיות מלך המנהל מלחמה! קל היה להכריז: איננו פוחדים, אנצח אתכם כמו אבי סבי הגדול. קל היה לדבר, אך קשה לעשות! אהה, איזה ילד קל דעת הייתי אז! רק מחשבה אחת העסיקה אותי: איך אצא מעיר הבירה רכוב על סוס לבן, והתושבים יפזרו פרחים לרגלי הסוס. כלל לא חשבתי כמה אנשים ייהרגו." קורצ'אק היה לפה לבני הדור שלו, שיצאו למלחמת העולם הראשונה בתופים ובמחולות, עד שגילו את האמת המרה, שאין "מלחמה טובה" שאין "מלחמה הירואית" שראוי להלחם בה, שכל מלחמה היא מלחמת תבוסה, כפי שהתבטא קורצ'אק עצמו באחד הקטעים שהובאו לעיל.

מהו הלקח מן הסבל שגרמנו במלחמה? האם השתנה יחס החברה אל הילדים שבקרבה? ב-1921 כתב קורצ'אק את המסה "האביב והילד", ובה הוא אומר: "דומה היה שלאחר מלחמה זו כבר לא יעז לעולם אף מבוגר להכות ילד על שניפץ משה או על שפרע את הלך-הרוח הרציני של שיעור בכיתה. דומה היה כי נעבור

ליד ילדים אלה כשראשנו מורכז ועינינו נעוצות באדמה - אנו האחראים לטירוף משתולל זה, שנגיעה רוחפת אחת שלו גרמה יותר הרס וחורבן מכל הכדורים והתעלולים של הילדים, הקרבנות החשובים הראשונים של המלחמה שחלפה. הלא חרפה היא לפדאגוגים שהשאירו את מקל החזון הפרוסי בבתי הספר של פולין. ואולי זה משב־הקרח האחרון של השעבוד הקר, העקוב מדם? אולי כבר באמת בא האביב? ואולי אלו באמת הדמעות האחרונות? ואולי כבר אפשר להתחיל באמת בריפוי החבורות והפצעים?"¹⁵

קורצ'אק מתייחס לילד חסר־האונים התלוי בשרירות לבו של המבוגר, הסובל במלחמה שאינו אחראי לה, כשם שהילד סובל, פיזית ונפשית, מאביו השיכור. קורצ'אק כינה את בתי הספר בזמנו בשם "קסרקטינים", וכאן הוא ממשיך את קו ההאשמה הזה, ומדבר על העונשים החמורים המוטלים על התלמידים בשל "חטאים" של מה בכך. האם קורצ'אק רוצה לומר לנו שהאלימות כלפי ילדים היא ראשיתה של האלימות בין עמים? הוא מאוכזב שבין לקחי המלחמה האכזרית, שרבים כל כך נפגעו ממנה, לא היו שינויים מהותיים בהתייחסות לילדים במשפחה ובמוסדות החינוך. האם באמת האמין קורצ'אק באביב של החינוך? האם נאחז בתקווה מסוימת כדי לא להיתפס לייאוש?

הקטע הבא לקוח גם הוא מאותה מסה. הפעם קורצ'אק שואף לבנות את חזון העתיד מתוך הכרה בדרך תחושתו המיוחדת של הילד, שבדרכו המיוחדת עשוי להביא נחמה לעולם של סבל: "אולי הילד חש את בוא האביב, אך אינו מסוגל להבין; הוא חש אותו כפי שהוא חש בעוד מועד את אמיתות החיים, את הטראגדיות שלהם, שאנו מסתירים מעיניו בקפידה. אולי בזכות התחושה המוקדמת רק הוא צודק בצחוקו תוך דמעה?"

כשקורצ'אק אינו מוצא נחמה בחברת המבוגרים, הוא פונה אל הילד אשר באינטואיציה שלו חש בפעמי האביב, בגלי השינוי לטובה. יש משהו מיסטי בתפיסה הזאת של קורצ'אק. בהמשך הדברים הוא מעלה חזון אפוקליפטי בעולם של אחרית־הימים:

"הוא מרגיש מראש באביב, מרגיש ברגע שבו יבוא אדם לכלל הבנה לא רק עם זולתו, לא רק הלבן עם השחור, העשיר עם העני, הגבר עם האישה, המבוגר עם הילד - אלא יבוא גם לכלל הבנה עם השמש והירח, עם המים והאוויר, עם הלבנה הלבן ועם זיוונית היער, עם הכלב ועם העפרוני. לבו אומר לו, כי לא בלהט ובמאבק, אלא במשחק ובמאמץ מרצון נשיג כל מה ששאפה אליו האנושות הבודדה, הטראגית, שכוח־האל, בגעגועים, דרך צלבים ומדורות, שאפה בדם ובזיעת־אף"¹⁶

בדברים הפיוטיים האלה פונה קורצ'אק אל הילד כאל אוראקל. קורצ'אק גילם

באישיותו ובפעילותו מיזוג נדיר של איש המעשה ושל אומן. לנוכח הבעיות האוניברסליות של שלום ומלחמה, של בדידות האדם השואף להשיג את מטרתו בדרכי מלחמה - מעמיד קורצ'אק חזון של עולם הרמוני בתחומי הטבע והחברה, עולם שיש לשאוף אליו, עולם שיש בו מחזון המשורר שבקורצ'אק ומן הדרך המיוחדת שבה הוא חש אמפאטיה עם עולמו המיוחד של הילד, שהוא גם מקלט, ושממנו הוא שואב כוחות לפעילותו בעולם המעשה.
(הערה: כל ההדגשים הם של מחבר המאמר.)

הערות

1. י קורצ'אק, דת הילד, ת"א, 1978, עמ' 408.
2. י קורצ'אק, מן הגטו (1939-1942), בארי, 1947, עמ' 172.
3. מ' רגב, לגעת באדם, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 67.
4. סטפאן צווייג, העולם של אתמול, ת"א, תש"ד, עמ' 184-185.
5. יצחק פרליס, איש יהודי מפולין - חייו ופועלו של יאנוש קורצ'אק, ת"א 1986, עמ' 64-65.
6. י קורצ'אק, האביב והילד, ב"דת הילד", עמ' 232, וכן ב"לגעת באדם", עמ' 70-71.
7. מן הגיטו, עמ' 152.
8. י קורצ'אק, כללי החיים, ב"ילדות של כבוד", ת"א, 1976, עמ' 296-297.
9. י קורצ'אק, המלך מתיא הראשון, ת"א, ירושלים, 1979, עמ' 32.
10. שם, עמ' 33.
11. איש יהודי מפולין, עמ' 169.
12. שם, עמ' 172-173.
13. גיורגי לי מוסה, הנופלים בקרב, ת"א, 1990, עמ' 18-19.
14. המלך מתיא הראשון, ת"א, עמ' 44, 47, 54, 55, 58, 59, 41.
15. דת הילד, ת"א, 1978, עמ' 233, וכן לגעת באדם, עמ' 67.
16. דת הילד, עמ' 234, וכן לגעת באדם, עמ' 236.

דברים שנאפרו בכנס חצי שנתי של ספרות ילדים ונוער בנר שני
של חנוכה התשס"ב, 11.12.01

ימים של אז - ימים של עכשיו
יונה טפר

שלום לכולכם

קשה לדבר על מלחמה. קשה, כי עצם הבחירה בנושא זה לכנס מעידה שהשנים
העוברות - התקוות, החלומות והמאמצים - לא הביאו אותנו אל המטרה הנכספת,
חיים בטוחים ושלווים ושלום עם שכנינו.

על רקע אירועי השנה האחרונה והשבועות האחרונים אני רוצה לחזור אל תקופת
מלחמת העצמאות ולהתייחס לתקופה שסיפרתי עליה בספרי לעזוב בית. אף
שבראשית שנת תש"ח עדיין לא היו לנו מדינה, צבא וממשלה, האוכלוסייה הייתה
קטנה והבריטים שלטו בארץ - נראה היום לעתים שהאירועים מחזירים אותנו
לתקופת מלחמת העצמאות. אם כי בעוצמה מוכפלת.

את "לעזוב בית" כתבתי בהסתמך על חוויותיי כילדה במלחמת העצמאות.
כילדים חצו ביני לבין המלחמה ההורים והמערכת החינוך של הקיבוץ אז. הם
שימשו לנו מעין "רשת מגן" שדרכה חוונו את האירועים ועברנו את תקופת
המקלטים, ההפגזות והפינוי. היום, וגם במלחמות האחרות שחוויתי כבר כאם, לא
עמדה לזכותי אותה "רשת הגנה". כמבוגרים אנחנו מתמודדים עם הפחדים ועם
החששות הנובעים קודם כול מדאגה לילדים ולנכדים, ופחדים אלה עולים
בעוצמתם, להרגשתי, מהפחדים ומהחששות הזכורים לי מאז.

כולנו חיים את חרדת התקופה האחרונה. נכדיי גרים בבנימינה, מרחק מאות
מטרים מתחנת הרכבת. בערב שאירע בו הפיגוע בתחנה היינו שמרטפים. הפיצוץ
היה חזק כל כך ששניות אחר כך שדרה דממה מוחלטת, ואז היא נקטעה בגלל
צופרי מטרה ואמבולנסים מבשרי רעות. באותם רגעים התבוננתי בנכדתי בת
החמש. היא ישבה על השטיח והמשיכה לשחק, כאילו שום דבר לא קרה. מאחר
שהיא ילדה סקרנית ועירנית, ידעתי ששמעה את הפיצוץ, את הצופרים ואת
הסירנות, אבל היא בחרה להישאר שקועה במשחק שחצץ בינה לבין המתרחש -
מתעלמת מהבהלה ומהחרדה שלנו, המבוגרים.

גם אנחנו, כילדים בתש"ח, נאחזנו במשחקים ובסדר הדברים המוכר בתוך מהלך
החיים שנקטע.

המלחמה פלשה לתוך המשחקים שלנו ושינתה את אופיים. התחלנו לחקות את

הפלמחניקים ולהתאמן בקרב מקלות, שיחקנו בהעברת תשדורות, אספנו רסיסי גזים ותרמילי כדורים, שלא לדבר על משחקי מחבואים ו"מלחמה על הדגל" בתוך תעלות הקשר שהחליפו את השבילים של ימי השלום. המלחמה הכניסה לשפה המון מילים חדשות ועיסוקים חדשים. מומחיות בכלי נשק נחשבה מאוד. ומאחר שההורים והמורים היו עסוקים גם בשמירות ובאימונים, היה לנו הרבה מרחב לעניינים שלנו, בלי העין הפקוחה שלהם. כך למשל יצרנו פינת עישון סודית באחת מתעלות הקשר הצדדיות, ושם ערכנו טקסי עישון שחייבו את כל ילדי הכיתה. עד כמה שזה יישמע לכם לא מוסרי, הרי לנו, הילדים, הביאה המלחמה עניין ומתח. האוויר היה מחושמל מהתרחשויות. סודות וידיעות עברו מפה לאוזן, וחצר הקיבוץ השלווה התמלאה באנשים צעירים בעלי עיסוקים מיסתוריים: אנשי פלמ"ח, אנשי ש"י, אנשי חי"ש, חובשים, קשרים ואנשים נוספים, שעיסוקיהם גירו את דמיונו. בניגוד לתפיסה היום, הגורסת שצריך לעזור לילדים להתמודד עם פיגועים על ידי מתן לגיטימציה לרגשות הפחד והחרדה דרך שיחות, כתיבה, ציור ועוד, העמדה המקובלת אז לא ראתה בעין יפה בכי, התפרקות או ביטוי מילולי לחרדות. לא היה מקובל שמישהו יאמר "אני מפחד" או "אני רוצה להיות במקום אחר", ובוודאי שלא עלתה כלל במחשבה האפשרות לחיות בארץ אחרת.

בעלון חברת הילדים שלנו שיצא ב-כ"ט בתמוז תש"ח בחיפה, בזמן הפינוי, כמעט שאין ביטוי למלחמה או לגעגועים להורים. הכתבות והשירים עוסקים בחוויות שיכולות היו להיכתב בכל מקום, כמו למשל השיר הזה:

אי קטן בניתי/ועליו ביתי בניתי./
חורשה קטנה נטעתי/ובה ספסל הקמתי./
עליו יושב אני יום יום/כי שם לא גדול החום./
קורא אני ספר עבה/אף אדם לי לא ישוה. (אהרון מרקמן)

לעתים מתגנבת בעקיפין אווירת אותם הימים לכתיבה, כמו בשיר הזה:

אנייה, אנייה, שוטי לך רחוק/ והביאי לנו אחים ואחיות./
המחכים לך כבר מזמן/ שתבואי לקחתם.
נהיה תמיד ביחד/ ונחיה בשלום ובנחת. (רוחמה גורביץ)
(המילים "אחים ואחיות" כוונו לעקורים ולפליטים הכלואים בקפריסין ששמענו עליהם רבות בזמן ההוא.)

איפוק, שקט ואי מתן ביטוי חיצוני למתרחש בלב פנימה נתפסו כחוסן נפשי, שהתמזג באמונה חסרת פשרות בצדקת המלחמה והמאבק על בית לאומי. אמנם כתבנו וציירנו, אבל בכתובים באו לידי ביטוי עמדות של הזדהות עם האווירה ששררה בארץ, יותר מאשר חשיפת האישי והייחודי, כפי עולה מהשיר הבא, הלקוח מאותו עלון:

לא אחד ולא שניים היו / אשר הנה לארץ ישראל לא הגיעו.
אשר חתרו בים בסערה / ולנואשים אמרו: אל יאוש אחא!
לא אחד ולא שניים היו / אשר ממלחמות במולדת לא חזרו.
אשר החזיקו נשק בסתרה / ולפחדנים צעקו: אל פחד אחא!
אשר לחמו בגבורה / בהסתר מפני בריטניה /
לחמו בשני האויבים / בערבים וגם באנגלים /
אשר נפלו בקרב במלחמה / ולא ראו ארץ מולדת חופשייה. (אברהם ר', כתה ו')

לעומת הפאתוס של הימים ההם, היום הילדים מדברים על פחדיהם בפתיחות, כפי שאפשר לראות מקטעים שלהלן שנכתבו על ידי תלמידי כיתה ד' בבית ספר "נוף צורים" שבצור יגאל - יישוב קהילתי היושב ממש על קו התפר:

כותבת תאיר: "אני אישית לא חושבת שאפשר כך לחיות. ששואלים אותי: 'איך את מרגישה?', אז אני חושבת לעצמי - להגיד שהכול בסדר, או להגיד את האמת, שאני קצת פוחדת ומרגישה לפעמים שזה הסוף?"

וכותב אור: "כאשר אני שומע שהבם נכנסו לשיטחנו, אני קופא במקומי ופחד ללכת למקומות ללא מבוגר. אני לא לוקח סיכון ללכת למקומות שאליהם פלשו ערבים (למרות שיש גם ערבים טובים, למשל בטירה, או כאלו שבונים לנו בתים, כי אלה ערבים טובים)"

וכותב יובל: "אני לא מרגיש בטוח מהצד הביטחוני, אפילו שיש שומרים. אני רוצה להישאר עם הכלב שלי ועם שני החתולים. מפחיד אותי... כי אפשר להיהרג, וזה מפחיד אותי מאוד."

למצב החרדה המתמשך הזה נתנה ביטוי ממצה תלמידה אחת שאמרה למורתה:
"זה לא פיר שאנחנו צריכים כל הזמן לפחד."

אינני יודעת מהי הדרך החינוכית המחזקת יותר, אבל אנחנו, ילדי מלחמת השחרור, אימצנו את העמידה הנפשית המאופקת של הורינו. מי שהעז להביע פחד, לבכות או להתפנק, נחשב לסמרטוט. מצב הביטחון הרעוע לא אפשר הססנות ומתן ביטוי רגשי לחרדות ולחששות שהיו מערערים עוד יותר את המורל. לכן אנשים שלא יכלו לעצור ברגשותיהם נחשבו חלושים, חסרי כוח

עמידה, היום קשה לתפוס שאז, בעיצומן של הפזות, התרחש ויכוח בין הורים בשאלה אם צריך או לא צריך לפנות את הילדים ואת התינוקות למקום בטוח יותר והנימוק להשאיר את הילדים במקלטים בתוך ההפגזות נבע מהאמונה שכשהילדים יישארו במקום ההגנה על הבית תהיה איתנה יותר (אם כי אסור לשכוח שגם היום יש עמדה דומה לזאת בחלקים של הציבור בישראל שחי על פי תפיסות אידיאולוגיות)

אחד מפרקי הספר מתאר לילה במקלט המיניקות. גלילה וחברתה תחיה, הישנות אף הן באותו מקלט, מקשיבות לשיחה המתנהלת בין האמהות:

"... 'מי לדעת כמה זמן אנחנו עוד יכול להיות במקום זה?' מלמלה יפה ופניה העכבריים התכרכמו מדאגה.

'מה זאת אומרת כמה זמן נוכל להיות פה?' שאלה שרה בקול חד. יפה התכווצה תחת מבטת. 'זה מצב עושה קשה, לא טוב ככה לתינוקות. פה מקלט, אין אוויר... ומה אם ערבים מתחיל יורה פגזים?'

'בית לא עוזבים!' הכריזה שרה בקולה הגברי, לוקחת על עצמה את תפקיד המזכיר במקום פסח בעלה. למפקדה יש קשר עם ההגנה, ופסח שלי אומר שהחברים יגנו יותר טוב על המשק אם הילדים יהיו פה.'

'אבל אש בוערת בכל הארץ ולנו רק ככה פרימוסים', מלמלה יפה והרימה את ידה פרושת האצבעות מול המיניקות.

'תפסיקי לזרוע דמורליזציה!' נזפה בה שרה, ובתנועה מהירה שלפה את השד מפיו של תינוקה. התינוק הנדהם התחיל בוכה, ושרה הביטה ביפה כאילו היא אשמה בדבר" (עמ' 104).

ההחלטה על פינוי הילדים נפלה לבסוף רק אחרי שחברים נהרגו בתוך חצר הקיבוץ והאיום על החיים נעשה ממשי וקרוב. עבורנו זאת הייתה פגישה חריפה וכואבת עם המוות. אני לא זוכרת שמישהו הכין אותנו לאפשרות כזאת. יותר מהפחד אני זוכרת את המבוכה: איך מתנהגים? מה אומרים לילד שאיבד את אביו והפך יתום? המוות שינה את היחס שלנו אליו. המבוגרים סיפרו לנו שאביו היה גיבור, שנהרג בעת שניסה להציל אחרים, אבל אנחנו לא ידענו איך להתייחס אליו בחיי היום-יום. בדפוסי ההתנהגות הרגשית בכלל הייתה נהוגה אז הדחקה. לא דיברו באופן חופשי על אנשים שנהרגו. ואם כן, אז רק בהנמכת קול, באופן שונה, זהיר, כאילו עצם הזכרת המת היא טאבו, ובעיקר לגבינו, הילדים. וכך נותרנו, תקועים עם המבוכה ועם סימני השאלה, והדחקנו את הפחדים שלנו. גם הקשר עם הילד הפגוע השתנה, ואת מקומו תפסו רחמים, זהירות ומבוכה שבוודדו אותו במקום לחזק אותו.

עם המוות נפגשנו קודם לכן, פגישה קשה ומכאיבה, כשלוחמי פלוגת הפלמ"ח

הגערצים עלינו נפלו בקרב על נבי יושע.

ערב קודם התאספנו כולנו ללוות את הפלמחניקים כשיצאו לכבוש את תחנת המשטרה שנעזבה על ידי האנגלים ונתפסה על ידי לבנונים... וכשנודע על כישלון הפעולה ועל נפילתם של 22 לוחמים, היה שבר נורא. החברים התאספו בחדר האוכל, ואנחנו, הילדים, צפינו המומים בסכר שנפרץ כשהמבוגרים לא יכלו להתאפק והתחילו לבכות.

"תהיי חזקה!" אמרו לישראלה, כשאחותה התינוקת נפטרה מדפתריה. וצריך להתגבר, הבכי לא יחזיר את המתים! ושיננו באוזנינו כשהאוטו של הקיבוץ עלה על מוקש בדרך לכפר סאלד ואבא של גיורא מכיתה ג' נהרג. וכשהגיע לאבא המכתב על פטירת אחיו בגולה, אמרה אימא שנניח לו להיות לבדו ושלחה אותי לשכנים, כדי שלא אראה אותו בוכה.

אבל כשזיגי סיפר על נבי יושע, הרגשתי כאילו נבקע סכר. החברות נצמדו זו לזו ובכו בלי מעצורים..."

כן, המלחמה, שזימנה לנו משחקים חדשים, מתח ותחושת הרפתקה, חשפה אותנו גם להפגזות, להרס, לחיים במקלטים, למפגש עם המוות וגם לעזיבת הבית. זכור לי ליל הפינוי. ילדי כל היישובים מסביב כבר פונו, ורק אנחנו, ילדי דפנה, עדיין ישבנו במקלטים. הוויכוח בין אנשי היישוב אם לפנות את הילדים היה קשה ונוקב, ואנחנו לא האמנו שיחליטו להוציא אותנו. למרות גילנו הצעיר נעלבנו מאוד שהוחלט על כך. ולאחר שהודיעו לנו שצריך לארוז ולהתכונן, פקד עלינו מנהיג הכיתה: "אף אחד לא נוסע! תחזיקו במיטות ואל תיתנו שייקחו אתכם!"

אני לא אשכח את הלילה ההוא. התאספנו בכיכר הקיבוץ, הרבה לפני עלות השחר. דרוכים לקראת ההרפתקה והשינוי. לא הייתי רוצה להתנסות במה שעבר על ההורים שלנו שנאלצו להיפרד מילדיהם ולשלוח אותנו למקום זר, בלי שום ודאות איך תעבור הדרך, מה יהיו התנאים שבהם ישכנו אותם במקום הפינוי ואיך תיגמר המלחמה בכלל.

אבל גם ברגעים ההם היינו שקטים ומאופקים, לא רק בגלל האילוץ הביטחוני והחשש פן הסורים היושבים יירו על שיירת הילדים, אלא גם משום שאימצנו לעצמנו, כאמור, את התנהגות המבוגרים. מסביב היה שקט - דממה. אף אחד מאתנו לא העז לבכות או להרים קול. אבל גם חיבוקים נחשבו, למיטב זכרוני, לפינוק בעינינו.

"... יד הקישה בחלון. אימא ואבא עמדו למטה וחייכו אלי: הנעתי בראשי לאות פרדה, ומיד הפנית את עיניי כמסמנת להם שילכו. כך נהגו גם שאר הילדים. איש לא הורה לנו להתנהג כך, אבל הרגשנו ש'נשיקות הן עניין לדודות פולניות', כמו

שבועז התבטא, ואנחנו, נערים ונערות עבריים, צריכים להיות מאופקים ואמיצים ולא לבכות וליילל כסמרטוטים" (עמ' 125).

באותה פרדה בא לידי מימוש באופן בולט האיפוק של הורינו. הפרדה עברה בשקט מוחלט, ועל רקע הדממה התקבלה הזעקה הטבעית של אחת האמהות כמשהו יוצא דופן, הראוי לגינוי. אותה אם לא הניחה לבתה לעלות לאוטובוס, והתעקשה להצטרף לנסיעה, אף שהייתה חייבת להישאר במשק. לא עזרו דיבורים וניסיונות לשכנעה, וכאשר המחנכת הורתה לבתה לעלות למכונית, והשיירה החלה לזוז, פרצה האם בזעקות שבר:

"ילאאא.... תפתחו את הדלת... תנו לי לעלות..." צעקה בלומה, וקולה, מיוסר כיללת חיה פצועה, קרע את החשכה.

מעל לראשינו החליפו הניה ונחמה מבטים מגנים, ובהתעלמות מכוונת הישירו עיניהן לכיוון הנסיעה.

בלומה לא הפסיקה. היא רצה אחרי האוטובוס, הכתה בידיה על הדפנות וצעקה: 'תנו לי לעלות... תנו לי לעלות...' 'דיקליס עצור!' קראה עדה פתאום בקול לא לה והזדקפה בפראות, 'עצור ופתח את הדלת!'

האוטובוס עצר בחריקה. עדה מיהרה אל הפתח, כשפניה מעוותים ושפתיה קפוצות 'תעלי' אמרה לבלומה, ומשכה אותה פנימה. 'את נוסעת אתנו!'

כי רק לעדה דמות המטפלת בסיפור ששרדה את השואה - היה כוח לצאת מול העמידה הנוקשה של הכלל, לעצור את המכונית ולצרף את האם הבוכה אל ילדתה. כל השאר, מבוגרים כילדים, תפסו את התנהגותה כחולשה, כחוסר יכולת עמידה, ושנים אחר כך, כשראייתני לצורך כתיבת הספר את אנשי דפנה, היו עדיין חברות לא מעטות שגינו את התנהגותה ואמרו באוזני: היא בכתה כשפינו את הילדים... אבל אני נשכתי שיניים ושתקתי."

הסיפור ממשיך ומתאר איך הפכנו לפליטים בעיר חיפה ואיך שיכנו אותנו בבתים של פליטים אחרים - ילדים ומשפחות ערביות שנסו מפחד המלחמה ללבנון כשהם משאירים מאחוריהם את ביתם פרוץ ובו כל רכושם - את הצפיפות, הכינים והפרונקלים, את הגעגועים הביתה, את האפלה בלילות, את הקיצוב במזון. בספר אני נוגעת גם בבעיית הביזה, גם היא מסממני המלחמה, כשרכושם של הבורחים הופך הפקר וכל אחד יכול לשלוח יד בשלל ובביזה.

היום אני מבינה שלמזלנו חוינו את כל החוויות האלה דרך מסננת הגנה שפרסו סביבנו המבוגרים. הם דאגו להמשיך ולטפח חברת ילדים, וניסו לשמור על סדר יום ועל פעילות קבועה, ובנוסף, ובעיקר, אפפה אותנו אווירת תקווה, התחדשות וקוממיות שעזרה גם לנו, הילדים, להתמודד עם הפינוי.

כשהמלחמה תמה, וחלפה הסכנה, נפתחו הדרכים וחזרנו הביתה. זה היה יום

מרגש ומלא שמחה, אבל רק כשהגענו לקיבוץ וראינו את ההרס, יכולנו לקלוט מה מלחמה יכולה לעולל.

גלילה, גיבורת הסיפור, יורדת למקלט המיניקות שבו החביאה את יומן המלחמה שלה כשהילדים פונו. היא פותחת את המחברת בעמוד שבו כתבה כך:
"14.6.1948"

עברו שלושה ימים מאז החלטתי להפסיק לכתוב ביומן המלחמה, אבל אני מוכרחה לכתוב עוד משהו, כי שלשום קרה לנו דבר נורא - שלום, אבא של גדעון, נהרג..."

הדחף הראשוני שלה הוא להחזיר את המחברת למקומה. היא בטוחה שזמן המקלטים חלף. שוב לא יהיה צורך לרדת למקלט, ואין לה רצון לחזור ולהיזכר בימים הקשים של ההפגזות.

אבל אז עוברת בה מחשבה אחרת:

"אולי בכל זאת אוציא את המחברת, הרהרתי. אז אוכל להוסיף עוד עמוד, שיהיה ליומן סוף אחר - טוב יותר. וחייכתי לעצמי כשחשבתי איך, באותיות גדולות ויפות, אכתוב: המלחמה נגמרה! שנת תש"ט תהיה שנה טובה - היא תהיה שנת השלום!"

וכפי שאתם מבינים, אילו הייתה גלילה דמות בשר ודם ולא דמות ספרותית, כבר צריכה הייתה להיות היום כבת שישים ויותר, ועדיין הייתה מחכה ומייחלת לשלום ככולנו.

הערה: כל המובאות במאמרה של יונה ספר הם מספרה בעמוד 94.

לקראת יום השואה

קטעים ממאמרה של אברגיל...

שזכתה בפרסים על עבודתה "שירי ערש בתקופת השואה".

שירי ערש בתקופת השואה

שיר הערש הוא "...יצירה פיוטית עתיקה ביותר. הוא נוצר כאמצעי להקל על הילד, המתקשה להירדם, את המעבר מן הפעילות היום-יומית אל העולם הבלתי נודע של שנת הלילה. שיר הערש בעיקרו הוא יצירה, שיש בה יסודות אוניברסאליים משותפים לכל העמים ולכל הדורות: הקצביות האיטית, הפזמון החוזר, צירופי קולות חסרי משמעות אך נעימים לאוזן, יצירת אוירה של בטחון ושלווה ושיתוף חווית ההירדמות של היקום כולו..." (רגב, מ', 1973, עמ' 211).

בעת לימודי בסמינר למורים כתבתי עבודה סמינריונית במסגרת הקורס "שירי ערש", בהנחייתה של ד"ר מירי ברוך. מטרת העבודה היתה לבחון ולבדוק את מאפייני שירי הערש מתקופת השואה. לשם כך נבנה קורפוס של שישה שירי ערש מתקופת השואה. השירים הנבחרים חוברו על ידי משוררים יידיים בין השנים 1938-1944 ותורגמו לעברית על ידי אוריאל אופק. ששת השירים הנבחרים הם: "שיר ערש בגטו" / ל. פאפיק, "צפורים על עץ יחלומו" / לאה רודניצקי, "שיר ערש אחרון" / קחת קליגר, "גום ילדי" / מ. שנקר, "מתחת לטלאי הצהוב" / ה. לויק, "שמע ילדי..." / אלמוני.

ניתוח ששת השירים הצביע על מכנים משותפים ביניהם, העשויים ללמד משהו על מאפייני כלל שירי הערש מתקופת השואה. כמובן, ששישה שירים אינם מייצגים את כלל התופעה הנחקרת, אך יחד עם זאת, ישנו נסיון להסיק מסקנות, שאולי, תקפות גם לגבי שירי ערש נוספים מתקופת השואה.

לגבי מאפייני הז'אנר, ששת השירים בנויים במתכונת של פנייה, יש בהם יחסי דובר-נמען, מופיעים בהם פעלי שינה, ברב השירים מופיע מוטיב השומר - בדמות הדובר השומר על הנמען, למעט בשירים "צפורים על עץ יחלומו" ו"גום ילדי". בכל השירים, ללא יוצא דופן, מופיעים, מצד אחד, יסודות הרגעה, ומצד שני - תיאורי מצוקות.

אחד מן הקווים שעשוי לאפיין את שירי הערש מתקופת השואה הוא לא עמידתם באפיוני ז'אנר שיר הערש, אלא דווקא סטייתם מאפיוני הז'אנר. בכל השירים הנבחרים מטרת הדובר היא הרדמת הנמען, ואף בחלק מן השירים מטרת הדובר היא להרדים את הנמען לעד, כפי שבא לידי ביטוי באופן גלוי וביתר הדגשה

בשיר "שיר ערש אחרון". הנסיון להרדים את הנמען הוא במגמה לנתקו מעולם הזוועות ולהעבירו לעולם השינה ואף לעולם המוות, המשמשים כמפלט מן העולם הנוכחי. ברב השירים, נעדר מוטיב היקום הישן, מלבד בשירים "שיר ערש בגטו" ו"צפורים על עץ יחלמו". היעדרותו של מוטיב זה תואמת לתכני השיר. לו היתה מציאות החיים רגועה ונעימה, היתה הרגיעה עוברת גם אל כל היקום ואל הסביבה הקרובה של הילד, ואלה היו מצטרפים לשינה. המציאות בכל השירים היא מציאות של זוועות, סבל ועינויים והמעבר לשינה הוא מפחיד ומאיים. מוטיב משאלות האם לעתיד נעדר בכל השירים - זוהי התופעה הבולטת ביותר על רקע אפיוני שירי הערש בכל התקופות האחרות. הדובר אינו מביע משאלות לעתיד, אלא רק מבקש מן הנמען להירדם. הדובר לא רואה עתיד לעצמו ולנמען, השירים נטולי תקווה ואופטימיות. לאור הדברים הללו, ניתן להסיק, כי המשוררים משתמשים במוטיבים של שירי הערש, אך מעוותים את חלקם כדי שיתאימו לסיטואציה השירית הקשה.

בכל השירים דובר השיר הוא דובר מבוגר, השרוי במצוקה וחוסר אונים לנוכח הסיטואציה. הנמען הפנימי הוא ילד צעיר, הנתפס כיצור חלש, מסכן, חסר אונים, חסר ישע, שיש להגן עליו. בשיר "נום ילדי" הפניה היא אל ילד מת, בשיר "שיר ערש אחרון", ייתכן גם כן שהנמען עומד על סף מוות. בכל השירים טון הדובר הוא טון רך, נטול נימה כעוסה או מצווה, המביע תחושת רחמים וכאב כלפי הנמען.

מבנה השיר דומה בכל השירים. רב השירים בנויים ממשפטי חווי ארוכים, הגולשים על פני הטורים - כך מקבל השיר אופי מונוטוני ללא מתח והפתעה. אין משפטי שאלה או קריאה שקוטעים את הנאמר ויוצרים הפסק חד, ישנה רגיעה העשויה לסייע לתהליך ההרדמה. בשיר "נום ילדי", בנוסף להופעתם של משפטי חווי הגולשים על פני כל הבית, מופיעים גם משפטי שאלה היוצרים אפקט של דרמטיות ומתח ומפרים את השלווה. יחד עם זאת, משפט החווי, הגולש על פני כל הבית האחרון, יוצר הרגעה והשלמה. בדומה לכך, בשיר "הטלאי הצהוב" כמעט כל השיר בנוי ממשפטי חווי ארוכים הגולשים על פני הטורים, אך בבית אחד בשיר מופיעים שני משפטי שאלה קצרים ומשפט קריאה אחד היוצרים מתח והפסק בשיר. אולם, גם שיר זה מסתיים במשפט חווי, הגולש על פני כל הבית. ישנה קביעות וסדירות במבנה השירים. בכל השירים בולט הניגוד בין התוכן הקשה לבין העיצוב האידיאלי, בין המאיים למרגיע.

ברב השירים מערכת הצלילים היא רכה ונעימה. המסייעת לתהליך הרדמת הנמען ועשויה לטשטש את התוכן הקשה, למעט בשיר "נום ילדי", שבו מערכת הצלילים קשה וצורמת ותואמת לתוכן השיר הקשה, והשיר "שמע, ילדי..." - שבו לא ניתן

להבחין בבחירה מכוונת של צלילים רכים או קשים. ברב השירים החריזה מסודרת, למעט השירים "שיר ערש בגטו" ו"שיר ערש אחרון", בהם החריזה צמודה. החריזה המסודרת משרה על השירים אווירה "רצינית", דבר המשרת את הצד הסמנטי-התוכני של השירים. בכל השירים, לרב 2-3 צלילים חוזרים. החריזה הדלה הופכת את השירים לשירים לא מוסיקליים ותואמת לתוכן הקשה המובע בהם. לגבי חלקי הדיבר החוזרים, ברב השירים חוזרים שם + פועל או שם + שם. יש גם חריזת פועל + פועל. באשר לגיוון הריתמי של החרוז, יש שילוב של חריזה נשית רכה, מלבד בשירים "שיר ערש אחרון" ו"נום ילדי". חריזה זו עשויה לטשטש את התוכן הקשה ולסייע בהרגעת והרדמת הנמען. ברוב השירים קיימת תופעה של חרוז ממקד, כדוגמת השירים: "שיר ערש בגטו", "צפורים על עץ יחלמו", "שיר ערש אחרון" ו"שמע, ילדי..." למשל, בשיר "שמע, ילדי...", יש חריזה של חרוזים נשיים וגבריים לסירוגין. החריזה הקבועה משתנה בבית האחרון, החריזה הנשית הרכה נעלמת ובמקומה מופיעים שני חרוזים גבריים קשים. התוכן הקשה המופיע בבית מעוגן בחריזה גברית "קשה". החרוז הממקד מסב את תשומת לבו של הקורא אל התוכן הקשה והמאיים ומבליט אותו. חשוב לציין, שאני דנה בשירים מתורגמים, ויתכן שהחרוז הממקד לא היה קיים בשירים המקוריים. לצורך בדיקת החרוז ממקד, יש לבדוק אם הוא היה קיים גם במקור היידי. בכל מה שקשור לאמצעים מצלוליים נוספים, בכל השירים מופיעות חזרות וברוב השירים מופיעות אפיפורות ואנאפורות.

בכל השירים המצב הבסיסי הוא פאתתי, זהו לא מצב טראגי ארעי, אלא מצב קיומי. הפאתוס בשיר נבנה משני מישורים: פאתוס גלוי ופאתוס סמוי. בשירים הנבחרים באים לידי ביטוי שני המישורים הללו. הפאתוס הגלוי בא לידי ביטוי בכל השירים על ידי הצגת שתי דמויות חלשות - הדובר והנמען. הפאתוס הסמוי גם כן בא לידי ביטוי - ברב השירים הדובר אינו צועק, אינו בוכה ואינו מבטא התרסה ומחאה כנגד האל, אלא מנסה להרגיע את הנמען באמצעות שיר. כמו כן, ברב השירים אין שימוש במילים מפורשות לתיאור המוות, הדברים משתמעים, השירים מתונים ומובלעים.

היסוד הלירי בא לידי ביטוי בכל השירים באמצעות הדובר המביע את מצוקותיו. גם היסוד האקטואלי מופיע בשירים, לרב יסוד זה בא לידי ביטוי באופן ישיר תוך אזכור פריטים המעוגנים באקטואליה של הזמן והמקום: גטו, רבע, טלאי צהוב, דכאו, קלגס נאצי. בשני שירים, "צפורים על עץ יחלמו" ו"נום ילדי", היסוד האקטואלי מתבטא באופן עקיף.

הלשון הפיגוראטיבית שולטת ברב השירים, בעיקר מטאפורה, האנשה ודמוי. ייתכן שהשימוש בלשון פיגוראטיבית, השייכת לרובד הלשוני הגבוה, נועד למנוע

מן הילד להבין את תיאורי המצוקות. לדוגמא: בשיר "שיר ערש אחרון" למילה "מנוחה" "מושאלת" משמעות נרחבת יותר. הציור הלשוני "מנוחת קברים" מחדד ביתר בהירות את בקשת הדובר מן הילד לעצום את עיניו לעד ולמות ומעצים את תחושת המוות המעיקה המלווה את השיר; בשיר "נום ילדי" מופיע דמוי: הרוח מהירה וקלה כנשר. הנשר משמש, בין היתר, כסמל למהירות התעופה. הדימוי מחדד וממחיש בפני הקורא את המהירות שבה פעלה הרוח, בפזרה את האפר בכל מקום. האפר התפזר במהירות רבה מאד, ולא נותר זכר לילד המת - מה שמעצים את תחושות העצב והכאב.

בכל השירים תיאורי הנוף מחזקים את הלך הרוח השלילי ומעצימים את המצוקה והסבל. כמובן, שתיאורי הנוף עצמם משתנים בכל שיר. לדוגמא: בשיר "צפורים על עץ יחלומו" הנוף בא לידי ביטוי באזכור צפורים על עץ ובאזכור השדות. הנוף ממשיך את קיומו, למרות הזוועות מסביב; בשיר "שמע, ילדי..." מתואר הלילה: "הליל ארוך, קודר". ללילה יש פוטנציות שליליות, הוא לרב עצוב, מאיים ומפחיד. באשר למערכת הערכים בשירים, ישנו קושי להסיק מסקנות, שכן, בשלושה שירים נעדרת לחלוטין מערכת ערכים, ובשלושה שירים קיימת מערכת ערכים, לרב, עקיפה. מוטיב היעדרות האב מופיע רק בשלושה שירים, לכן, קשה להסיק מסקנה כלשהי באשר למוטיב זה.

לכבוד
יצחק קרמר
שד. בורכוב. 5
קרית - אתא 28201

שלום רב!

נהייתי לקרא את כתב היד שלך. אם בכלל אפשר להשתמש במונח " הנאה"
בקשר לזכרונות מאותם הימים.
אבל הסיפור שלך ייחודי בכך, ששוררת בו אוירה אופטימית. זה לא בגלל
הפרפקטיבה של 50 שנה. לקורא יש הרגשה שגם אז. במצבים הקשים ביותר
האמנת שתצליחו - אתה ומשפחתך - " לצאת מזה ", להתגבר ולשרוד. אפילו
בתמונות הקשות, כמו ליל הבדולח. המסע ברכבת הגירוש, או בשהות במחנות
גורס וריבסלט, לא מוגדשות הזוועות והאימה, שמרבית רושמי הזכרונות
מתרכזים בהן. בעיני זה לטובת הספר, כי בפגישות עם צעירים הבינתי
שהתיאורים הקשים מרתיעים אותם. הם מאמינים שזאת האמת אבל לא
מסוגלים להבין, בודאי שלא להזדהות.

עם הסיפור שלך אפשר להזדהות, סיפורה של משפחה אחת, שהצליחה לשרוד,
הודות להרבה מזל ובעיקר בזכות התושייה. היכולת " להסתדר" (לא על חשבון
אחרים) והחוש לקבל את ההחלטות הנכונות. הספר מתאים מאוד לבני נוער,
אפילו כחומר העשרה בבתי - ספר. יש בו עדויות רבות על גורל היהודים בצרפת
בתקופת השואה.

בברכה,
צביה בן - שלום

בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ
הוצאת מורשת - ילקוט מורשת

במזל תבונה

מאת: יצחק קרמר

הוצאת "מורשת" 2000

ימי ילדותו ונעוריו של המחבר בראשית עלייתה לשלטון של המילגה הנאצית בגרמניה ולאחר מכן בתקופת הכיבוש בצרפת.

עדותו של נער המתאר את שהותו במחנות והתגייסותו למחתרת הלוחמת הצרפתית ה"מאקי", ואת פעילותם של הארגונים היהודים ותנועת הצופים היהודים בצרפת - שדאגו להציל את הדור הצעיר ממשלוח למחנות השמדה - במוסדות חינוך פיקטיביים, ושיכנו אותם במשקי איכרים תחת זהות שאולה.

יצחק קרמר נולד בעיר וורמס - וורמייזה - הנודעת כעיר ישיבתו של רש"י. בסתיו 1940 גורשו יהודי האזור למחנות ריכוז בצרפת, לרגלי הרי הפירנאים.

מאוחר יותר הצטרף לתנועת המחתרת והוטל עליו ללוות קבוצות נוער במעברי הפירנאים אל ספרד.

מספרד עלה ארצה והגיע לקיבוץ דגניה ב', שם השתתף במלחמת השחרור בקרבות משטרת צמח בהדיפת הסורים מעמק הירדן.

הספר - הכולל מסמכים וצילומים מהתקופה - מומלץ במיוחד לנוער ולקריאה קבוצתית בבתי - ספר. יש בו רגעים רבים המעוררים הזדהות אמיתית.

מ.ל. רפפורט

מו"ל

2000 03.

הרהורים ליום השואה והגבורה לאה שנער

יום השואה והגבורה מתקרב, וכמדי שנה אותה מבוכה: כיצד נציין אותו? מה כבר נאמר, ומה לא נאמר עדיין? היש בכלל מילים לספר, לתאר? האם אפשר להתמודד עם הנושא באמצעות מילים או ציור או אמנות אחרת? אני רוצה לייחד את דבריי דווקא לניסיון להעביר לדור הצעיר את תודעת השואה. לניסיון זה יש היסטוריה שהחלה עוד בזמן המלחמה. שני בחורים ברחו מאושוויץ להונגריה במאמץ עילאי כדי לספר ליהודים ההונגרים על הנעשה ולהזהיר אותם. לא האמינו להם. יאן קרסקי, קוריאר של ממשלת פולין הגולה בלונדון, היה מספר לממשלות העולם על הנעשה בגיטו ורשה ובגיטאות אחרים ולא רצו להאמין לו. ויש עוד דוגמאות כהנה וכהנה. בסוף המלחמה כבר לא היה מקום לספק. כעדות שימשו שרידי מחנות הריכוז, שלדים חיים והררי שלדים של מתים.

הדור שעבר את השואה - השואה הייתה חקוקה על לוח לבו. לא בבת אחת התעורר הצורך להעביר את הניסיון הקשה הזה לאחרים. אני זוכרת את עצמי בשבדיה, מורה מדריכה בעליית הנוער, נוער שהיה במחנות. בינינו לא דיברנו על השואה. כולנו חשנו אותה על בשרנו. כולנו שכלנו משפחות, כל אחד היה עם הכאב הצורב שלו וחש את כאב רעהו.

שם התעורר בי צורך עז להעלות דברים על הכתב, כל עוד הם זכורים לי היטב כל כך וכל פרט בוער בעצמותיי. היה לי חשוב לדבר באמצעות מילים כתובות על הוריי, על אחיי, על דודים ועל ידידים. אבל הדבר לא צלח בידי. הדברים היו טריים מדי, הפצעים כאבו ושתתו דם, וחסרה פרספקטיבה.

עם חברת נוער שהדרכתני באתי ארצה, לקיבוץ. לא הרגשנו צורך לדבר עם אנשים זרים על מה שעבר עלינו. גם הם מצדם כאילו פחדו שנדבר ולא רצו לשמוע. יחסם היה מתנכר וחסר טקט. אולי זאת הגדרה כוללנית מדיי, ודאי היו גם אנשים רגישים ואכפתיים. אבל האווירה הכללית הייתה מדכאה, ואנחנו, שבינתיים נולדו לנו ילדים, לא ידענו כיצד לנהוג באווירה זאת, שהייתה לעתים אדישה, לעתים מתנכרת ולעתים אף עוינת.

לתלמידים לא סיפרנו גם כן, ואם פעם לימדנו סיפור שהיה בו רמז לשואה, באו ההורים בטענות שמעכירים את נפשם של ילדים צעירים. כך היה עד שהכנסת חוקקה את חוק השואה, בערך בשנות ה-60. לא יתואר באיזו מידה שינה החוק הזה את המצב. גם משפט אייכמן, שהתנהל בערך באותו זמן, תרם לשינוי. עבדתי אז בבית-ספר עממי בנתניה, והמנהלת באה אליי מבוהלת, ואמרה שקיבלה חוזר

כללי של משרד החינוך שהיא צריכה להעביר טקס של יום השואה ועליי לעזור לה ולספר את הסיפור האישי שלי.

אמרתי לה: "לילדים שלי לא סיפרתי, ואת רוצה שאספר לילדים אלו, שאין להם כל קשר לכך?" ובלבי חשבתי שזאת אכזריות מצדה לבקש זאת ממני. ואז היא אמרה דבר שהוא נר לרגליי עד עצם היום הזה: "לאה, אם את לא תספרי, מי כן יספר?" ומאז אני מספרת. לא התרגלתי לזה, תמיד תמיד זה קשה לי. לעתים אני נשברת, לעתים מחזיקה מעמד.

בהתחלה פקפקתי אם זה רצוי. היו לי מחשבות שאולי טוב יותר שאנשים לא ידעו שאפשר לעשות לאנשים אחרים דברים איומים כאלה ולא ילמדו מהם, חלילה. אבל מאז שקמו מכחישי שואה, אני חושבת שמחובתנו לצאת חוצץ נגדם.

בהשפעת לימודי השואה בבתי הספר ובהשפעת ספרים על השואה נולדו נסיעות הנוער לפולין המאורגנות על ידי משרד החינוך ועל ידי גורמים אחרים. השתתפתי בשתיים מאלו, וראיתי את מיטב הנוער ברגעים של כאב והזדהות. הנסיעות נתנו להם משהו שהוא מעבר להגדרה במילים. ראיתי את הקשר המופלא שלהם לדור הסבים, שהוא פלא בעיניי. בעיר הולדתי, קרקוב, הייתה לי הזכות לספר להם על חיים יהודיים שתססו בעיר זאת ועל הנוער המופלא שהרים את נס המרד עוד לפני שזה קרה בוורשה.

בכל מקום הלכנו בעקבות סבלותיהם של בני עמנו. ביער טרבלינקה הלכנו בין העצים השלווים בדרך שהלכו בה אחינו בדרכם האחרונה. האם הם יכלו לדמיין לעצמם שאחרי יובל שנים ילכו בני בניהם באותה דרך עם דגלי לאום רק כדי להצדיע להם ולומר "אנחנו זוכרים! לא שכחנו אתכם!" ועלו לפני דברי השיר:

"אל נא תאמר הנה דרכי האחרונה,

את אור היום הסתירו שמי העננה.

זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא,

ומצעדנו עוד ירעים "אנחנו פה!"

ועוד דבר: מילותיהם האחרונות של המעונים היו "שמע ישראל". האם היו הן מכוונות לאלוקים שלא היה שם ולא שמע את תפילותיהם? תמיד חשבתי שמילים אלו מכוונות לאלו ששרדו ולדורות הבאים. זהו ישראל שחובתו לשמוע. בשנים של אדישות היה נראה לפעמים שישראל זה אינו שומע, אבל התבדית: ישראל שומע.

קטעים מספרה של עליזה ברק רסלר בהוצאת יד ושם, סדרת ע"ט קורצ'אק.

המסתור בעליית הגג בימים ההם של שנת 1942 כשלרוב תושבי עירנו עוד לא היו מקלטי רדיו וגם לא מכשירי טלפון, התפרסמו הצווים והפקודות של השלטונות באמצעות מתופף, שהיה מכריז על ההודעה החשובה שבפיו באמצעות תיפוף רב עצמה. בהישמע קול התוף חוייבו כל התושבים להתרכז במקום מוסכם ולהאזין לדברי הכרוז. הוא הוציא מתיקו גליון נייר מגולגל, פורש אותו לפניו ומקריא אות הצווים מטעם הרשויות. השלטונות לא קיבלו את הטענה כי אדם לא מילא אחר ההוראות מפני שלא שמע את הדברים. כל פקודה שהקריא הכרוז חייבה את כולם, כאילו נמסרה להם ההוראה אישית.

באמצע מהאביב של אותה שנה נשמע קול התוף בכיכר העיר, ואנו סרנו לשם כדי להאזין להוראות מטעם השלטונות. ברעדה ובפחד התבשרנו על הגזרה החדשה ישנה: בתוך שבועיים תחל ההגירה למזרח. על כל היהודים להתכונן, כולל משפחות עם תינוקות וכן חולים, נכים וזקנים. כולם נדרשו להצטייד במזון ובמים למשך שלושה ימים, וכן לקחת אתם מלבושים הכרחיים. משקלם של כל מזוודה, צרור או תרמיל נקבעו מראש. כדי להרגיע את המאזינים, הוסיף הכרוז כי אחרי עזיבתם של היהודים ייסגרו מנעולי הדירות בחותם שעווה, על מנת למנוע פלישה לא רצויה לדירות, וכך תישמרת כולתן ושלמותן עד שובם של המגורשים בתום המלחמה. כל מי שיפרוץ לבתים ללא אישור ייענש בחומרה. ההגירה היא זמנית, כך הוסיבר, לצורך איחוד של בני המשפחות עם

בדירתו. נשארה בתוך החצר הגדולה עם עוד משפחה אחת מיוחסת. את סוד המיסתור שמצאנו בעליית הגג חלקנו עם ראשי הקהילה, שנשארו חופשיים בינתיים, ואלה ארגנו "שלחים" שהביאו מזון בחסות החשכה. תפקיד זה הוטל בעיקר על נערים, ילדים, מקצתם בני כיתתי. על רחצה או החלפת בגדים לא היה מה לדבר. את הצרכים עשינו בתוך דליים, וכל הנוכחים הפנו את ראשיהם עד שנשמע האות המוסכם כי המעשה הסתיים. מובן שאנו, הילדים, הצצנו בגנבה, ראינו את המבוגרים עושים את צרכיהם והתפקענו מצחוק.

גובהו של חלל הגג אפשר לעמוד רק במרכזו, בקדקוד, הוא המקום שבו נפגשו שני השיפועים. משום כך העברנו את רוב הזמן בישיבה או בשכיבה על מצעי הקש. היינו מספרים סיפורים שהכרנו, המצאנו משחקים, השתוללנו ועשינו מעשי קונדס. התפקענו מצחוק מהחיקויים ומהנפיחות הקולניות שהשמיע הנער

שהיה בחברתנו. צורת "בידור" זו לא נראתה להורינו, והם נזפו בנו. אני זוכרת את הזעזוע שעבר עלי כשראיתי את השכנה האדוקה מאוד, לראשה פאה נכרית, כשהיא יושבת על הסיר ועושה את צרכיה בפרהסייה. היה משהו מרתיע מאוד במעשה זה, והרגשתי בתת מודע כי אנו מתערטלים מדפוסי התנהגות שעליהם חונכנו. לפעמים היתה הצחנה כבדה, כי את הדליים יכולנו לרוקן רק בלילה בעזרת ה"שליחים" שהביאו לנו את האוכל. הדליים הוחזרו לא שטופים, מצחינים. בחלוף כמה ימים נסכה בנו ההמתנה המשמימה חוסר שקט וייאוש.

כך עברו עלינו ארבעה ימים ארוכים, שבהם היתה גם השבת השחורה. למחרת, ביום ראשון בערב, הביאו לנו משלוח יצום של מאכלים טובים ודברי מאפה לרוב. זה היה מזון שהוכן לחגיגת בר המצווה של אחד הנערים שגרו בחצר שלנו, שלמשפחתו היה היתר מיוחד להשאר. ואולם בשבת שבה אמורות להתקיים העלייה לתורה והחגיגה, בוטל ההיתר שלפיו היו פטורים מהמשלוחים, וציוו על המשפחה להתייצב מיד. העלייה לתורה והחגיגה בוטלו אפוא, וכל המזון הרב שהוכן הועלה אלינו לעליית הגג, ה"בוידם".

אנו, הילדים, היינו מרוצים כמובן מהשפע הרב והלא צפוי, ולא טרחנו לחשוב יותר מדי על העצב והצער שבביטול בר המצווה. משום כך אכלנו מהמטעמים בעיקר אנו, הילדים, המבוגרים בכו והצטערו על הסיבה לשפע שנפל בחלקנו. רק כשהציק להם הרעב מאוד טעמו מהאוכל, וגם אז חשו כבוגדים.

יום אחד לפני ליל תשעה באב מאס אבי במקום המחבוא, שהשרה עלינו דיכאון, הוא הציע לאמא לרדת מהגג ולהתגנב לדירה שלנו, כדי שלילה אחד נישן כבני אדם ובבוקר נשוב בחזרה לעליית הגג. אמא התנגדה, אולם אחרי ויכוחים קשים הסכימה לבסוף עם אבא. בזה אחר זה ירדנו בסולם ששלשלנו מחללו של הגג, ואחרי שכל המשפחה כבר היתה למטה, במחסן, העלינו את הסולם חזרה אל היושבים למעלה, והללו משכו אותו וסגרו את הפתח. החושך עוד לא ירד, השמש כבר שקעה, אך אנו לא חיכינו עוד.

בשקט מוחלט, כמעט על ארבע, התגנבנו אל פתח הדירה שלנו. את חותם השעווה לא הסרנו, אלא נכנסנו דרך החלון, שאבא הצליח לפתוח. אני זוכרת בבידור את הרגע שבו דרכתי על רצפת החדר ואת תחושת השמחה והביטחון. הבית היה בדיוק כפי שעזבנו אותו, הכול היה מפוזר באי סדר, אבל ההרגשה היתה נפלאה. כעת נוכל לישון במיטה שלנו. חשבנו שנוכל גם להתרחץ סוף-סוף, אבל אמא ואבא סברו כי אין זה הזמן לערוך טקסים נורמליים כגון רחצה, וביקשו להשכיב אותנו לישון רק לאורו הקלוש של נר. באותו הלילה ישנו במיטותינו, והרגשנו כמי שחזר לגן-עדן.

למחרת בבוקר קמנו כשהשמש כבר היתה גבוהה בשמים, ורצינו לתכנן מה נעשה בהמשך. לא היה אפשר להישאר לאורך זמן בדירה סגורה וחתומה ללא מזון. המוצא היחיד היה לחזור אל עליית הגג. היתה לנו הזדמנות להתרחץ ולסדר מעט את הדירה. עוד אנו מתלבטים, והנה ראינו מבעד לחלון דמות חולפת. עצרנו את נשימתנו. אחיותי הקטנות נצמדו לרגליה של אמי, ואני עמדתי סמוך לדלת והקשבתי בדריכות. אבא, שהיה קצר-רואי עד מאוד והרכיב משקפיים בעלי עדשות עבות במיוחד, היה נוהג מדי פעם בפעם, בייחוד כשהיה מתוח, להצמיד את אצבעו אל מסגרת המשקפיים מעל אפו וללחוץ מעט, כדי שייטיב לראות. גם הפעם לחץ על משקפיו והציץ מבעד לוילון. הוא ראה צל אדם, ומיד סימן לנו באצבעו להחריש ולהתכופף.

כעבור דקה נשמעו נקישה על זכוכית החלון, וקול לוחש: "פתחו את הדלת, זה אני, מנחם".

כשהסיט אבא מעט את הווילון, ראינו את דודי, אחיו הצעיר של אבא, שהיה אז כבן 20. בחור יפה תואר היה, חסון ושרירי, בלוריתו צונחת על מצחו ועיניו כחולות. מראהו לא היה יהודי כלל. הוא לבש מעיל גשם בהיר, לפי אופנת צעירי המקום הגויים. בחורים יהודים בעיר שלנו לבשו בדרך כלל בגדים כהים וחבשו כובעים מסוגים שונים. להפתעתנו, דודי היה גלוי ראש שלא כמנהגו, ומחזית בגדו נעדר הטלאי הצהוב.

אבי רמז לדודי שייכנס מהר דרך החלון שפתח לו, כי הדלת היתה כזכור סגורה בחותם שעווה. מנחם טיפס בזריזות על החלון, ובקפיצה מהירה נחת בתוך החדר. הקפנו אותו באהבה, ואחרי שנרגענו מעט שמענו מפיו על אודות כל בני המשפחה. בזמן ששהינו בעליית הגג נותר הוא לבדו מכל בני משפחתו הרבים. כל השאר נלקחו במשלוח האחרון, כולל שני דודים עם ילדיהם הצעירים. שני הבנים הבוגרים של דודי אברהם הצליחו לברוח להרים ולהצטרף לפרטיזנים. מנחם בא להיפרד מאתנו לפני שיצא בעקבותיהם.

לא עברו עשר דקות, ובעוד המבוגרים מדברים בלחש ואנו הילדות מאזינות להם, שמענו מישהו מטפל במנעול הדלת. פתאום נפרצה הדלת ושני שוטרים נכנסו פנימה. קפאנו על מקומנו באימה. חשבתני, זהו זה! חבל היה להתענות בעליית הגג, סופנו בא והנה נתפסנו בצורה כה מטופשת, ולא מעט באשמתנו, שהרי עזבנו מקלט בטוח יחסית.

הצטוונו לקחת עמנו מעט ביגוד ומזון, אלא שלא היה לנו מה לקחת, מפני שהשארנו הכול בעליית הגג. כך הוצאנו מהדירה על-ידי הגארדיסטים, והם חזרו ונעלו את הדלת בחותם הרשמי. צעדנו עם דודי בדומייה, ועברנו ברחובות העיר המוכרים, שהיו שוממים עכשיו לחלוטין. בדרכנו נאספו אלינו עוד אנשים, בניהן

של משפחות שלמות שהוצאו ממקומות מסתור ונראו מפוחדים כמונו. הבעלים והגברים שכבר נשלחו לעזרת הצבא. גם הנשים יוכלו להשתתף שם במאמץ המלחמתי ולעזור בעבודות שונות.

גירוש המוני זה, שבו אספו את האוכלוסייה היהודית מכל בית ומסתור, נמשך שלושה ימים ושלושה לילות. גם באותם ימים איומים נעזרו בעלי הרשיונות המיוחדים בכסף ובעמדה שתפסו כדי להינצל ולשרוד.

התליינים המבצעים איבדו כל צלם אנוש. הם לא חסו על זקן ועל תינוק, והתנהגו כחיות טורפות. המגורשים הוכנסו לחצר הגימנסיה המקומית, ואחרי שלושה ימים הועלו על קרונות של רכבת משא ושולחו לאזור לובלין, שבמזרח פולין. כעבור זמן קצר הגיעו הגלויות הראשונות משם, ובהן רמזים ברורים על ההרג ועל ההרעבה עד מוות.

את ימי הגירוש האיומים הללו העברנו מתוך פחד בעליית הגג, שאליה נמלטנו כשנשמעה צעקת השבר הגדולה בחוצות העיר. בינתיים השיג אבא שוב רשיון זמני - תמיד היה זה רשיון זמני - שלפיו היה "יהודי חיוני" לכלכלת המדינה, ורשיון זה אפשר לנו לצאת מהמחבוא. איני זוכרת את הימים ההם בבהירות, כנראה היה הדבר כה טראומטי, עד כי נמחק מתודעתי.

המומה מהמפגש נענעה האישה בראשה ימינה ושמאלה, כאילו אינה מאמינה כי חזתה באמת במראה שהתגלה לעיניה, ונשארה מסומרת למקומה גם לאחר שאמא נעלמה ביער. לאחר זמן ראינו אותה מכוונת את פרתה לכיוון הנגדי, ומאיצה בה להסתלק מהמקום, כאילו שד רודף אחריה.

טעמו של החלב הטרי ערב לחיכנו במיוחד. בשנות ילדותנו היינו שלושתנו מפונקות, ולא פעם סירבנו לאכול, ובייחוד לא עלו יפה הניסיונות לפתות אותנו לשתות חלב. כל אלה היו כלא היו: היינו רעבות מאוד, ניחוח החלב גירה את בלוטות הרוק, ושלושתינו שתינו בשקיקה ובמהירות את המעדן הבלתי צפוי. הרבה שנים השתמר בזיכרונו המשפט המשובש בהונגרית שהאיכרה חזרה עליו פעמים אחדות, והוא משמש אותנו עד היום. כשאנו נתקלים בסיטואציה מפחידה, אחד מאתנו עשוי להגיד, "פלה, פלה מלונק" - והאחרים יבינו...

אבא, כמובן, היה מוכן ללכת בעצמו, אך מראהו היה מסגיר אותו מיד, ואמא, כאמור, לא שלטה בשפת המקום, כך שהבחירה היחידה שנותרה הייתי אני. באותו היום, עקב הוויכוחים והריבים בין הורי, לא יכולתי לצאת לשליחותי המתוכננת. אבל למחרת, כשכבר היינו על סף הרעב ממש, נפלה ההחלטה. השתדלתי להרגיע את אמא, ואמרתי לה כי אמלא את המשימה בנקל ואשיג מזון לכולנו.

מסכנה אמא, החרדה תמיד! גם במקרים מסוכנים פחות היתה מגוננת עלינו בכל

כוחה. ואיזה מבחן קשה העמיד לה הפעם הגורל! היה עליה להסכים עם צעד "הרפתקני", שבו בתה הרכה בשנים תישלח למשימה מסוכנת, תתרחק מעיניה המשגיחות ואולי תיתפס, חס וחלילה, ולא תחזור כלל! ואולם, בלית בררה ובלב חרד נכנעה להפצרותיננו.

התחלתי לצאת מהיער ובכיס מעילי הכסף שנתן לי אבא לקניית המזון. כמו במעשייה על הנזל וגרטל - או עמי ותמי, כמו שקראו לה פעם - שאגו איך יזכרו את הדרך בחזרה הביתה, החלטתי לשון בזיכרוני עצים ואבנים שאעבור בדרך, כדי להיעזר בהם כשאחזור בנתיב שהלכתי בו. כבר הגעתי לקצה היער, ולפני השתרע שדה פתוח רחב ידיים. התחלתי לתכנן כיצד אמצא את המקום שבו יהיה עלי להיכנס אל בין העצים בדרכי חזרה. הפניתי את ראשי והבטתי על היער הצפוף והכהה לכל רוחבו, חיפשתי דבר מה יוצא דופן, שימש סימן מובהק לזיכוי, כי הרי כל העצים נראים אותו דבר. והנה הבחנתי בעץ מסוים שבלט במיוחד: ענפיו התפשטו לרוחב עצום, והגזע היה עבה כל-כך שאפילו שלושה אנשים בודאי היו מקשים להקיפו.

ניגשתי סמוך לעץ הזה, לקחתי אבן חדה, התחלתי לגרד חריצים בגזע והסרתי את קליפתו עד שנוצר סימן עגול שבלט בלובנו על הרקע החום-כהה של קליפת הגזע. קיוויתי שאצליח לגלות את העץ ולמצוא את הסימן שקבעתי בו. גם ערמתי כמה אבנים שהייתי מסוגלת להרים למין כיפה לפני חזית העץ הפונה לכפר: פיזרתי אצטרובלים בלכתי, והתפללתי בלבי שאמצא את המקום בשובי. כל אותו זמן חשבתי כמה טוב שקיימות מעשיות חכמות לילדים, ואיזה מזל היה לי שזכרתי אותן ויכולתי לאמץ רעיון שהיה טמון בהן.

המוכר חייך לעומתי בעידוד, ושאל למבוקשי. רציתי להשיב: "אוכל", אבל ידעתי כי עלי למקד את בקשתי במצרכים מסוימים, ולכן אמרתי:
"האם אוכל לקבל לחם, וגם חמאה או מרגרינה?"

החנווני ניגש לאחד המדפים, הוריד כיכר לחם גדולה למדי - לחם כפרי כהה, עגול. בלי שביקשתי, ערם על השולחן מצרכים נוספים, בנוסף לחבילת מרגרינה. היו שם גבינה כפרית שמנה על צלוחית בחתיכה אחת, נקניק בעל קליפה מחוספסת לבנבנה וגם צנצנת ריבה. האיש קרץ ואמר: "בוודאי תרצי את כל אלה, אם יהיה לך כוח לשאת אותם". ברור היה לי שניחש את זהותי והבין שאני מביאה את המזון לקבוצה הממתינה לי אי-שם. הרגשתי אהדה במבטו, ומשום מה האמנתי כי אינו שוחר רע, נהפוך הוא, רוצה לסייע בידי. לקחתי את הנקניק בידי ושאלתי אותו:

"ממה עשוי הנקניק?"

"אוהו, זה נקניק מעולה, עשוי מבשר סוס", השיב האיש הנחמד.

הילדה שברחה מהעלחמה

הספר נועד מיסודו להיות משדר אקטואלי ברדיו, במסגרת התכניות לילדים ולנוער.

הילדה שברחה מהמלחמה לא הייתה בדיוק ילדה שלנו (ישראלית), והמלחמה (סרייבו-קוסבו) לא הייתה אז מלחמה שלנו. בסיפור היו זוועות המלחמה מינוריות. הקדשנו להן רק קטעים קצרים בספר, וביקשנו לתקוף את הפן האחר של מלחמות: את הפליטות, את העקירה, את הבדידות, את האינ-אונים של ילדה קטנה שהבריחו אותה מהזוועה ו"שתלו" אותה בסביבה בטוחה (למרבה הציניות המקום הבטוח הוא ישראל).

חשבנו שנכון לספר למאזינים הקטנים שיש עוד ילדים בעולם הגדול שגם הם קרבנות מלחמה, קרבנות ברבדים שונים: ניכור, געגועים אל המוכר, ואפילו זו מלחמה במדינה ובבית שלא רוצים להיפרד מהם.

בסיפור שלנו הילדה ליה, כמו ילדים רבים במצוקה, נאחזת במעין "קמיע" - בחתלתולה שלה "קוטקה". היא מתעקשת לטוס עם החתולה, ונאחזת בה לאורך כל "נתיב היסורים" שלה.

נטענו בסיפור עוד דמות אחת, לצורך הקונפליקט, שהרי בלי קונפליקט אין דרמה: דמות של סבא תימהוני ובלתי צפוי שלייה הקטנה מאמצת אותו בעל כורחו. בעדינות ערמומית היא מחייבת גם אותו לאמץ אותה. הסבא הוא מעין תינוק מגודל וגחמני, שאינו קל לאילוף. אבל ה־politically correct בסיפורי ילדים מכתוב גם happy-end, ואכן הסוף הוא סוף טוב, "ציוני" ומפתיע.

לצורך הפיקנטריה כדאי אולי לספר שבמקורו נכתב הסיפור כפרק אחד, כתשדיר אחד ברדיו. איתרע מזלנו, ובאמצע השידור הראשון טילפנה גברת מבוגרת יוגוסלבית, סבתא, שצעקה בטלפון שככה אסור, מפני שנכדתה הקטנה שמאזינה לידה יושבת מצומצמת כולה ודורשת סוף טוב יותר. "לא ייתכן להשאיר ילדה קטנה בודדה במטוס, גם אם הוא מביא אותה לישראל ה'חמה'! זה אסור ככה!..." נדרשנו אפוא להוסיף עוד פרק "טוב"... והפרק "הוליד" - בדינמיקה עצמית כפי שקורה לפעמים - עוד פרק, וכך נולד ספר.

עיון ומחקר

סיפור הרפתקאות אפנותי

עיון בספר "בית שישים האבות" למינדרט דה יונג
לאה חובב

ספר הרפתקאות לילדים מבקש בדרך כלל לרתק וליצור מתח. העלילה בו היא העיקר. הקורא נמשך אחרי המאורעות ורוצה לדעת מה יהיה גורלם של הגיבור או הגיבורים הפועלים ביצירה. לא תמיד המחבר משלב ביצירה כזו ערכים הראויים לחיקוי או דמויות בעלות משקל סגולי ראוי לציון. רק בספרים אמנותיים תשתלב העלילה ההפתקנית עם דמויות ערכיות בלתי נשכחות, הפועלות מתוך אמת פנימית, מתוך רצון לעזור לזולת ושאר ערכים הומאניים. כאשר המחבר מצליח לשזור מאורעות מרתקים המעורבים ברגשות נעלים והמעוצבים באמת אמנותית, הרי לפנינו ספר טוב הראוי לקריאה.

כזה הוא הספר "בית שישים האבות" למיינדט דה יונג. זהו ספר דרמטי, גדוש הרפתקאות. הרקע להן הוא היסטורי, מלחמת יפן וכיבושיה בסין והתערבות האמריקאים הלוחמים ביפנים ומנסים לעזור לסינים. אין זה ספר היסטוריה או רומן היסטורי. אין בספר פרטים ספציפיים המצביעים על תאריך מסוים, ואין בו גיבורים היסטוריים ששמם ידוע. זהו סיפור הכתוב על רקע היסטורי, שבו הדמויות בדויות, פרי המצאת המחבר, אך נבנות באופן שגרעין הווייתן הוא היסטורי, ורק ברקע להן מצוי הסיפור ההיסטורי. גיבור הסיפור עובר סכנות ומתמודד באירועים מפחידים, וסופו שהוא מתגבר עליהם. הוא יוצא לנדודיו ולהרפתקאותיו נגד רצונו מחוסר בררה, צירוף זה יוצר ז'אנר מעורב: סיפור הרפתקאות על רקע היסטורי.

גיבורו הראשי של הספר הוא ילד סיני כבן שבע-שמונה בשם טיין פאו. גורל היחיד מעורב בגורל האומה, ודרך נקודת התצפית של הילד אפשר לראות את העובר על הסינים תחת שלטונם האכזרי של היפנים: שרפת כפרים וערים, בריחה המונית של הפליטים, הרעב הפוקד אותם, עבודת הפרך שהסינים עובדים בבניית שדות תעופה לאמריקאים והשאיפה לגרש את היפנים מסין.

מיינדרט דה יונג, בית שישים האבות, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2001, מאנגלית רנה ורבין, איורים מוריס סנדק, 180 עמ'.
41

טיין פאו הוא בן למשפחה סינית קטנה, אב, אם ואחותו התינוקת. במשפחה זו מצויים החזיר הקטן ושלושה ברווזונים. החזיר תופס מקום חשוב בעלילה, ומתוך יחסו של טיין פאו אליו אנו עומדים על דמותו של הילד. המשפחה מתגוררת על סמפן בנהר, ליד סמפנים רבים אחרים. הסמפן הוא בית-סירה המכוסה מחצלאות, שאפשר להשיטו במשוטים, והוא קשור לגדת הנהר. פרטים אלה מסבירים את חשיבותו של משפט הפתיחה של הספר - "גשם הגביה את הנהר" - משפט מפתח הצופן בתוכו את הסכנות שהעלילה מספרת עליהן.

מבנה העלילה שובר את הרציפות הכרונולוגית שבה נכתב רוב הספר. הפתיחה לספר זמנה מאוחר, ורק בדרך של היזכרות נודעים לנו האירועים הראשונים. כך נוצר מבנה של זמן לא סדיר: הווה, עבר וחזרה להווה. ההווה מציג סיטואציה של גשם רב "המגביה את הנהר", חודר לסמפן ומסכן את יושביו. טיין פאו נזכר במסע הקשה שעברה משפחתו, וכך נודע לקורא הרקע ההיסטורי לעלילה: היפנים הפולשים נכנסו לכפר הרחוק, הרגו ורצחו את יושביו והטביעו את הבורחים בסמפנים. בנהר נותר סמפן ריק שמשפחתו של טיין פאו נכנסה לתוכו וברחה בו מהכפר העולה באש. זה היה מסע ארוך וקשה, עד שהגיעו לעיר הנגינג שבה מתרחשת תחילת העלילה.

כמה מקדמים אפיים מצויים בתחילת העלילה, והראשון שבהם הוא הפגישה של טיין פאו עם "איש האוויר" המבקש שיעבירוהו את הנהר. מתברר בהמשך העלילה שטייס זה הוא גיבור מרכזי, וטיין פאו נתקל בו בהפתעה ואף מציל אותו מידי היפנים.

גם הנהר העולה על גדותיו ומסכן את השוכנים לצדו יש בו רמז אפי להיסחפותו של טיין פאו. העברת הטייס את הנהר, הנעשית שלא ברשות האב, החתירה המשותפת של הילד והטייס בנהר הגואה כדי לשוב למקומו - אלה רומזות למאבק המשותף של השניים בברחם מהיפנים. הסמפן שניתק מהגדה נסחף בנהר הרחק מהעיר. על הסמפן נותרו טיין פאו והחזיר עם שלושת הברווזונים, כי הוריו ואחותו הקשורה לגב האם הלכו לעבוד בשדה התעופה של האמריקאים.

כאן מתחילות הרפתקאותיו של טיין פאו. קיימת הדרגה, החל מהתפרקות הסמפן ואיבוד המחצלות, הגשם היורד וממלא אותו מים, האורז של המשפחה הנרטב ואובד וההכרה שהנה חזר אל כפרו השרוף ואל היפנים מולידה פחדים בלב הילד. את הקשיים פותר טיין פאו בתושייה: הוא מרוקן את המים בעזרת קערה, ומכוון את הסמפן אל החוף בעזרתה, ונוחת במפרץ ביבשה. הדרגה זו נמשכת עד פגישתו עם האמריקאים.

מכאן ואילך מתוארות הרפתקאותיו ביבשה שהן קשות עוד יותר: מפחד היפנים הוא בורח להרים מטפס על צוקים ועל קוצים, ביום מתחבא במערות קטנות עם

החזיר, ובלילה ממשיך לצעוד כשהוא ספוג מים וקפוא, רעב וצמא.
כל העלילה רצופה מתח מהרפתקה אחת לשנייה.

הפגישה ב"איש האויר" האמריקני היא מקרית: טיין פאו נמצא על ראש צוק, ורואה כיצד מטוס מפציץ שיירת צבא יפני ופוגע בה שוב ושוב עד שהוא נפגע, נופל, ומתוכו בורח הטייס. היפנים רודפים אחריו, וטיין פאו קורא קריאת אזהרה ממרומי הצוק, וכך הטייס ניצל. היפנים פוגעים גם בטיין פאו ושוב הוא נאלץ להיחבא. מאחורי מסתור עלים נשלחת יד שכמעט חונקת אותו בצווארו, ורק החזיר הקטן מגלה את זהותו לטייס שכמעט חנקו. מתברר שהטייס נפגע קשה ברגלו, וטיין פאו מטפל בו עד שמגיעים אנשי הגרילה הסיניים הנושאים אותו באלונקה לבית-חולים אמריקאי.

התחבולות שאנשי הגרילה נוקטים מרתקות, למעשה נפרס לפני הקורא מצבם של הסינים תחת השלטון היפני והצורך להתחפש כדי להינצל. הזקנה המאכילה את טיין פאו נשרפת, היא וביתה, בידי היפנים. טיין פאו חוזר להנגיאנג, אך מתברר שהיפנים הקדימוהו וכבשו את העיר. הסכנות וההרפתקאות נמשכות ביתר שאת: הפגישה בזקנה המטורפת, הבריחה ברכבת והנפילה ממנה בתוך סל יחד עם החזיר.

המפנה בגורלו של הילד מתרחש בפגישה המחודשת עם האמריקאים. כאן מתברר לקורא גם המקור של שם הספר: "בית שישים האבות" הוא הקסרקטין של טייסים אמריקאים המאמצים את טיין פאו לאחר שנודע להם שהוא זה שהציל את חברם הטייס סגן המסון. טיין פאו, שחיפושיו אחר משפחתו אינם פוסקים, נעזר בידידו האמריקאי, המטייס אותו ועוזר לו לחפש את הוריו. המתח גדול ומלווה באכזבות, אך הסוף הטוב מפצה על הסבל הרב. השיא בעלילה הוא הפגישה המרגשת עם אמו: "טיין פאו הטיל את עצמו על אישה באמצע הקבוצה: "אמא שלי!". הסגן לא הבין את דבריה, אך "הלב מבין ללא מילים" (עמ' 180).

דמות הגיבור

הקריאה בספר זה נוגעת ללב בזכות דמותו של הילד טיין פאו, דמות תמימה וחכמה כאחד, המייצגת ערכי אנוש והומאניות. אהבתו של הילד להורים והחיפוש אחריהם הם דבר טבעי, אולם מסירותו לבעלי החיים, ובמיוחד לחזיר הקטן, שובה לב. "הוא הרגיש בטוח יותר להיות עם מישהו שהיה לו שם" (עמ' 41), "אנחנו חייבים להישאר יחד" (עמ' 42). והשם שבחר לתת לחזיר היה "פאר הרפובליקה". מכאן ואילך מכניס שם החזיר נימה הומוריסטית לעלילה רצופת הקשיים, נימה שכאילו באה להזכיר לקורא את המטרה הלאומית שבמאבק. מסירותו של הילד ל"פאר הרפובליקה" באה לידי ביטוי לא רק בכך שהוא דואג

לו לאוכל ולמסתור, אלא במאבקו על זכותו להחזיק בו נגד איש הגרילה הסיני הרוצה לקחתו ממנו: "אחרי שתגמרי לרחוץ אותי, אולי אוכל לרחוץ בגיגית גם את פאר הרפובליקה? שאל טיין פאו את האישה הצעירה שרחצה אותו. הוא חזיר מאוד מהוגן, וגם לו יש הרבה פצעים" (עמ' 101). "איבדתי את הבית שלי, את הסמפן ואת הברווזונים, הוא כמעט לחש. החזיר הקטן הוא כל מה שהיה לי בלילות חשוכים בהרים, ולא הייתי מצליח להיות כל-כך אמיץ לולא היה לי את פאר הרפובליקה" (עמ' 102). זהו משפט דו משמעי. ואכן, הגיבור מגלה אומץ לב בלתי רגיל וגם תושייה. הוא מגיע למסקנות הגיוניות בכל מהלך הרפתקאותיו, ובכך הוא ניצל עם החזיר הקטן.

חיפוש ההורים מבטא את נחישותו ואת יקביותו של הילד. הוא אינו נגרר אחר הבטחותיהם של "שישים האבות", שדאגו לו למזון ולביגוד רחצוהו וטיפלו בו. "אני לא רוצה שישים אבות" התפרץ. יש לי אבא ואימא, ואני חייב למצוא אותם ואת התינוקת שלי (עמ' 143). הערך של שלמות המשפחה גובר על כל פיתוי. אהבתו את ההורים נוגעת ללב, ושום ניסיון לשכנעו שאי אפשר למצוא אותם ברחבי סין, בין אלפי הפליטים, אינו משכנע את טיין פאו, והוא חוזר לסלע שאפשר לצפות ממנו על שירות הפליטים מהנגיאנג.

טוב לבו של טיין פאו מתבטא ביחסו לזקן הפליט. כיוון שאין לו אוכל לתת לו הוא רודף אחריו ונותן לו כסף שמצא בבגדים שתפרו לו החיילים האמריקאים: "בשביל הרעב שלך, סבא, לקנות הרבה אוכל" (עמ' 156).

דאגתו ל"איש האוויר" בזמן מסעם המשותף בהרים יש בה הרבה יותר מסתם טוב לב. התקשורת בין שניים שאין להם שפה משותפת מצביעה על רצון עז להבין את הזולת ועל תושייה רבה. הפגישה המחודשת בין השניים מבטאת את האהבה הרבה אל הקצין: "הוא קפץ לתוך הגי'פ, החליק על המושב, והצמיד את ראשו אל חזה האיש... טיין פאו כל כך התרגש שלא הצליח לשבת בשקט" (עמ' 159-160).

דמות זו של ילד קטן, הנוהג כמבוגר בעל ערכים הומאניים, עקבי בשאיפותיו ומוצא דרכים להתגבר על קשיים ועל תלאות, משאירה על הקורא רושם בלי ימחה. ספר זה הוא דוגמה לספרות אמנותית במיטבה, המרתקת את הקורא ומותירה בו רגשות והרהורים על הטוב ועל הרע שבאדם.

חירות וחירות לקראת בגרות, עאת נגה מרון הרצליה רז

"אל תקראו לי חירות" ו"חירות לקראת בגרות", כתבה נגה מרון, הוצאת ידיעות אחרונות, 2001 ו-2001

הרומן בן שני החלקים של נגה מרון, קריא מאוד ומתאים במיוחד לבנות בגיל טרום-התבגרות.

הגיבורה הראשית בשני הספרים היא לימור, הלומדת בחטיבת-הביניים, ילדה בעלת אופי "צפוני" הכותבת יומן-נעורים טיפוסי לנערה בגיל טרום-התבגרות בת ימינו.

ביומן מופיעים אירועים מחיי היום-יום של לימור, הקשורים בבית ובבית הספר ובחברויות טובות ומאכזבות. היא מספרת על הסביבה הקרובה לה ונוגעת בבעיות משפחתיות מכל הסוגים ומספרת על עובדות-החיים על פי תפיסתה וגילה. לימור היא "מספרת-מתוודה". כל המתרחש בספרים עובר דרכה. היא זו שבוחרת מה לספר ביומנה והכול מסופר דרך עיניה בלבד. מה שמייחד את הספר הזה הוא המפגש הרב-דורי המתרחש בו. לימור מוצאת את יומן הנעורים של סבתה חירות (אם אמה של לימור) שנפטרה, ומשחילה לתוך יומנה היא קטעים רבים מתוך יומנה של סבתא חירות. יומנה של סבתא חירות מתחיל בשנת 1939. זהו יומן נעורים של מי שחייתה ונולדה בשנות מלחמת העולם השנייה. סבתא חירות חוותה את החרדות של היישוב בארץ מול השואה. נעוריה התרחשו בתקופת המדינה שבדרך ומלחמת ההישרדות של היישוב. באמצעות תחבולה ספרותית רקמה הסופרת קשר יומיים המתארים שתי תקופות בארץ. שתי התקופות מתוארות דרך עיניהן של בנות בראשית התבגרותן כשלימור בת תקופתנו לומדת על סבתא שלה בנעוריה במציאות הישראלית של פעם.

הסבתא חירות נולדה בארץ, היא בת דור הפלמ"ח, ויומן נעוריה נפרס לפני בני-הנוער העכשוויים. היומנים של הסבתא והנכדה דומים בתחושות היסוד שלהם, ורק העובדות ההיסטוריות שונות. ביומנה של סבתא חירות יש ביטוי מובהק למציאות שמסביב. לעומת זאת, לימור אינה מרבה לספר על המציאות ההיסטורית של התקופה שהיא חיה בה, תקופתנו. אין ביומנה תיאור של מאבקים פוליטיים, ואין כל תזכורת להתרחשויות הכלליות ביישוב. לימור היא נערה מתבגרת חביבה, סקרנית, והיא עסוקה בחיי היום-יום שלה ותו לא.

לימור מספרת על אביה שנהרג בתאונת דרכים, על אמה המחפשת את עצמה לאחר שהתאלמנה, על העימותים שבינה (המתבגרת) לבין אמה (המשתקמת), על חברים וחברות בכיתה ועל המורים.

עניין המפגשים בין בנות לבנים, הכיסופים לקשר וההיסוסים לגביו דומים אצל לימור ואצל סבתא חירות. שתיהן משקפות בימונים מצב "פורנוטופי" (התייחסות פורנוגרפית-אוטופית) של גילן. שתיהן מתאוות לקשר עם המין השני ואינן יודעות עדיין את נפשן ואת גופן.

גם את המצב של "גיל סוגר תריסים" שתיהן מבטאות בסיפוריהן על היחסים עם בני-הבית. קשה לאם לדובב את לימור וקשה להורים של סבתא-חירות לדובב אותה. הנערות בגיל טרום התבגרות יוצרות את עולמן לעצמן, ורק היומן הוא בן בריתן.

הסופרת מצאה דרך חכמה לעזור לקוראים להבדיל בין שתי כותבות היומן: יומנה של סבתא חירות כתוב בכתב יד (כיאה לתקופתה), ויומנה של לימור כתוב בדפוס (אולי באמצעות מחשב). זווית הראייה של לימור מגבילה את המסופר, וכך למשל השאלה "מדוע?" אינה קיימת בשני הכרכים הללו. "מדוע?" היא שאלת השאלות של מתבגרים: מדוע לימור (וגם חירות) נמשכת לשני נערים בעת ובעונה אחת? מדוע סיון כזו? מדוע יואל חזר לגור עם אמו והשתנה? מה גרם לו להפסיק את קשריו עם סיון? ומה מצא בלימור? מדוע מיכאל כל כך לא ברור בסיפורה של סבתא חירות? מדוע איתמר מסויג כזה?

לימור מספרת על געגועיה לאבא שמת. אבל מי הוא היה? מה הוא נתן לה כילדה, כשהיה בחיים? מה היא נושאת בתוכה כזיכרון ממנו? לימור מביאה קטעי יומן רבים של סבתא חירות, אבל סבתא חירות הייתה לה גם סבתא ממשית, שליוותה אותה תקופה די ארוכה. איך ייתכן שלימור אינה כותבת ביומנה זיכרונות על סבתא הממשית שהייתה לה? איך זה שאינה מעמתת את הסבתא מן הזיכרון עם הסבתא שביומן?

נגה מרון, הסופרת, יצרה יריעה צבעונית של דמויות ואירועים העולים לפני הקורא באמצעות היומן של לימור. יריעה זו, הרצופה אירועים, בוודאי תגרום לבני הנוער, בעיקר לבנות, לקרוא את הספרים בנשימה עצורה. אני, שכבר עברתי את גיל הנעורים מזמן, רוצה להבין את המניעים הפנימיים שלהם, הדמויות, ואלה חסרים לקוראה כמוני.

במכת ראשון

עאת ג. ברגסון

שדה של פטריות

כתבה נעמי בן-גור, איורים רות צרפתי, ספרית פועלים, 2001, 24 עמ'.
ביום גשם שוטף לא יכלו הילדים בגנה של רונית לבצע את תכניתה לצאת לטייל,
והגננת הציעה להפוך את החדר ל"שדה של פטריות".
הילדים קבלו את הצעתה "פרסו את מטריותיהם בחדר, והוא הפך לשדה של
מטריות".

ורנית נזכרה שראתה במטבח מטרייה נוספת. אך התברר שהיא של אופיר, שניסה
להסתיר את מטרייתו כי היא היתה אפורה, ולא מתאימה לכל המטריות שבגן.
רונית ייעצה לאופיר "לקשט אותה, והיא תהיה יפה וצבעונית", ואופיר קיבל את
הצעתה.

נמצאו למדים שביזומה פשוטה וקלה אפשר להפוך דבר אפור לדבר צבעוני
ויפה.

הילדים התפזרו הביתה, ופרסו את המטריות, אך הגשם השוטף הכה בהן,
והמטריות נשברו ולא החזיקו מעמד.
רק המטרייה של אופיר החזיקה מעמד.
התברר שהחפץ שהם מאסו בו בתחילה, הפך ליעיל וטוב, ואופיר היה מאושר.

לקטנים.

אחות חדשה בבית

כתב ואייר תומס סונסון, נוסח עברי יהודה אטלס, הוצאת: קרו, 2001, צבעוני, משולב מדבקות, לא
ממוספר.

בספרו של סונסון, מתוארים בהומור לידתה של ילדה וגידולה בעיניו של אחיה,
המבוגר ממנה, למן היניקה, הזחילה והצעידה.
אטלס מתאר את הגדילה של האחות בחרוזים, ואינו שוכח לציין גם את השקרים
הלבנים של האחות והאח כאשר הם שוכבים לישון.

לקטנים.

אבא של ענבל

כתב דן כספי, הוצאת צבעונים, תשס"ב, לא ממוספר.

המחבר מציין בעמוד המקדים את סיפורו: "מוקדש באהבה לכל ילד וילדה שיש להם אבא או אימא מיוחדים".

אבא שלענבל מוגבל פיזית, משום שנפגע בשיתוק מוחין, ולכן הוא מיוחד. המחבר, פרופסור לתקשורת, מנסה להסביר את הייחודיות של אבא של ענבל אשר למרות מגבלותיו מתפקד בביתו ובעבודתו, וגורם לבתו ובעזרתה לכל האחרים, שיש להשלים עם אבא גם אם הוא ייחודי. הספר יכול לעזור לילדים שהוריהם, או מישהו מבני משפחתם שונים מאחרים, וההסבר של פרופ' כספי עוזר לרכך את הכאב, ובכך תרומתו. לכיתות גבוהות

ספר המשלים השני של ריקה ברקוביץ

איורים זאב, הוצאת באר, תשס"ב, 61 עמ'.

המחברת מביאה בחריזה ספר שני של משלים, המתמקדים בחיות, פרט לשני משלים שאינם עוסקים בחיות.

אנחנו קוראים במשלים על זברה, נמרים, דב, צבוע, פרה, חתולה, שועל, גמל, חמור, עופר, כלבה, תרנגולת, עורב, נשר ובני צאן. הסופרת ממשלת כל חיה בהתאם ליכולתה הטבעית ומאנישה אותה.

כדי להדגיש את הנמשל העלילה מוגשת כסיפור, ותואמת את המסופר בו: הנמרים יצאו לטרף; הדב נרדם עם הגשם הראשון; הצבוע מתאפיין בצביעותו, והחתולה בלוליינותה הפרה בהיותה שמנה, השועל בערמומיותו, החמור בתמימותו, ובחוסר ראייתו את העתיד, הכלבה ברעבתנותה, התרנגולת בטיפשותה, הנשר - בחוסר יכולתו להבחין בין מציאות לדמיון. ליד סיפורי המשלים יש פתגמים או אמרות שאין להם כותרים, ולפעמים אין קשר בין המסופר וביניהם.

האיורים של זאב מחיים את הטקסט, וההתבוננות בהם מפתה את הצעירים לקרוא את המשלים ולהסיק את הלקחים הטובים.

לכיתות בינוניות.

האחור האחרון

כתבה: נאוה מקמל-עתיר, איורים: רותי צרפתי, ידיעות-אחרונות/ספרי חמד, 2002, 68 עמ'.
המחברת מתחילה את סיפורה על ילד, אילן שמו, שתמיד מאחר. גם הפעם אילן
איחר להגיע לבית-הספר, והפסיד את הטיול השנתי, הגם שחיכו לו עשרים דקות.
אילן ידע שאין לו על מי לכעוס. מחוסר ברירה הוא המשיך ללכת ברחוב, עד
שהגיע למשאת, ושם ראה סבלים המטעינים חפצים שונים, ונפגש עם מישקה
הזקן העובר לבית-אבות.

מכאן ואילך אנחנו פוסחים על האיחור של אילן, ומתרכזים בסיפורו של מישקה.
אבל אין זה סוף פסוק. אנחנו עולים עם אילן לרכבת הנוסעת לחיפה, ובדרך
אנחנו מתוודעים לטיפוסים שונים.

בעטיפה של העמוד האחרון המחברת מציינת: "סיפור מרגש ומפתיע על פגישות
מקריות המגיעות בזמן הנכון ומכוונות את השעון הגדול של חיינו".
הפגישות המקריות מובילות אותנו למודעות שכולנו חיים ב"כפר גלובלי", ואחרי
שיחות מועטות בין האנשים בתחנת הרכבת מתברר שיש קשר הדוק בין אנשים,
שחשבו שהם זרים זה לזה, ומסתבר שהם מכירים ויש להם עניין רב.

לכיתות בינוניות.



זהו סיפור על ברווזון ועל אפרוח שהם דומים בכול: שניהם בקעו מן הביצה, ושניהם תופסים פרפרים ותולעים, חופרים גומות ומטיילים להם בנחת, עד שהם מגיעים למים. וכאן - עד כמה שהאפרוח רוצה להידמות לברווזון במים הם שונים. הספר מספר על הדומה ועל השונה בין בעלי חיים ובין היכולות שלהם בטקסט חסכוני ובציורים צבעוניים רבי הבעה.

גם אני (נפ"י סיפור עם רוסי)
כתב משה שפיר, ציורים יונת קצירגולן, הוצאת ספריית פועלים, 2001, 24 עמ' מנוקד.
לגיל הרך

קלסיקה לילדים ולנוער בלבוש חדש

הוצאת "עופרים" הוציאה לאחרונה ארבעה ספרים ממיטב ספרות העולם לילדים ולנוער בהוצאה חדשה:

הספר, שיצא לאור באנגליה בתחילת המאה העשרים, מספר על חיות הבר הקטנות המנסות לחיות את חייהן על פי דרכן, כל אחת לחוד וגם קצת יחד.

(1) הרוח בערבי הנחל
מאת קנת גראהם, עברית מיכל מילר, איורים ארנסט שפארד, 184 עמ'

בשנת 1900 יצא לאור הספר "הקוסם מארץ עוץ" אשר נכתב אך ורק כדי לענג את הילדים, כדברי המחבר עצמו. סיפורה של דורותי הוא פנטזיה מודרנית, עם חלומות והרפתקאות צבעוניות. להוצאה החדשה שתי הקדמות: האחת שנכתבה בשיקגו באפריל 1900 על ידי המחבר והשנייה שנכתבה למהדורה שיצאה לאור בארץ ב-1960.

(2) הקוסם מארץ עוץ
מאת ליימן פרנק באום, עברית זיו בראור, איורים ויליאם ואלאס דנסלו, 168 עמ'

הספר נכתב בשנת 1889 באנגליה, וזכה למהדורות רבות ולעיבודים שונים בעולם ובארץ. הספר מתאר שיט על נהר התמזה של שלושה חברים טובים והכלב הנלווה אליהם, והוא מלא הומור ושמחת חיים.

(3) שלושה בסירה אחת מלבד הכלב
מאת ג'ודום, עברית כנה אופק, 206 עמ'

4 סביב העולם בשמונים יום (בתמונות)

מאת: ויל וורן, עברית סמדר
קוגו, איורים פבלו מרקוס
סטודיו, 183 עמ'.

ז'ול וורן הרבה לכתוב ספרי הרפתקאות, ובשנת 1873 חיבר את הספר "סביב העולם בשמונים יום". כשנכתב ספר זה, לא היו עדיין מטוסים אפילו, ואיש לא היה יכול לתאר לעצמו כי אפשר להקיף את העולם בשמונים יום. הגיבור מקיף את העולם בכוח רצונו ובעזרת חוש ההומור, הגימוסים, האנושיות וטוב הלב הטבעיים בו. המיוחד בהוצאה חדשה זו הם האיורים המלווים את הסיפור.

זה היה בחנוכה/ נס גדול היה פה

כתב נתן אלטרמן, ציורים דני
קרמן, הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 2001, 30 עמ',
מנוקד.
לכיתות א"ב.

שירו של אלתרמן "זה היה בחנוכה" התפרסם לפני שנים רבות והופיע בספרו "לילדים". עתה ניתן לשיר ספר מיוחד המאריך בצבעוניות מקסימה על ידי דני קרמן. זהו שיר סיפורי - דרמטי שאפשר להמחזו, המספר על ניצחון המכבים על אנטיוכוס. הנפשות הפועלות הן כלי מטבח, כיסאות, מטאטא ואפילו הכלבלב שהומלך כאנטיוכוס. האנשת הכלים יוצרת שיח דרמטי הומוריסטי: הקומקומים הופכים לפילים, הפרימוס הבווער הוא יהודה המכבי, ומתתיהו בעל הזקן הוא המטאטא "הבלה מזוקן" ש"כבר פחד לפחד אפילו". אמרותיו השנונות של אלתרמן, המעובדות במשקל קבוע ובחריזה קולחת, יפות מאז ועד היום. הספר הוא חגיגה לעיניים ולאוזן. ל"ח

הנסיכה

כתבה רונית פרימו, ציורים
ליאת בנימיניאריאל, הוצאת
ספרית פועלים, 2001, 46
עמ', מנוקד
לכיתות ב"ג.

זוהי אגדה מודרנית, שהדמיון בה רב על המציאות. מעשה בנסיכה אסיה, בת יחידה למלך ולמלכה, הגרה בראש המגדל. שיער ראשה היפה גדל וגלש מבעד למגדל והגיע לכל רחבי הממלכה. בזכות שיערה באו תיירים רבים שהכניסו למדינה כסף רב. הנסיכה לא יכלה לזוז ממקומה, וכאשר רצו הוריה להשיאה, הם הכריזו על תחרות: מי שיקשט את שיערה יפה יזכה בה. נער בשם אמיגו רצה קודם לראותה, ובזכותו גזזה הנסיכה את שיערה, קשרה אותו לחלון

ויצאה אתו למסעות כדי להכיר את העולם. אנשי הממלכה המשיכו לטפח את השיער המחברת רואה בנסיכה דמות בעלת אומץ לב היודעת לשבור מוסכמות ולמצוא דרך לאהבה ולחופש. זהו סיפור פמיניסטי, ולא ברור אם הילד הקורא ימצא בו את המסר. מצד אחד הוא ילדותי, ומצד שני הוא כביכול "עמוק".

כותרת המשנה של הספר היא "על צמחים, מלכים, אבנים וחיות אחרות".

זהו ספר ראשון בסדרת עיבודים של "אגדות ארץ ישראל" של זאב וילנאי. כאן האגדות מעובדות לילדים בליווי חריזה. כיצד באו אגדות לעולם - פתיחה 5 אגדות: "עצי הזית", "הרקפת הגאה" (חיבר וילנאי), "כפת הסלע", אבני הכותל המערבי" (חיבר וילנאי), "אבן הציפורים". האגדות על היהדות, האיסלם והנצרות, המחשה באמצעות איורים אותנטיים - בסוף הספר רשימת המקורות לאיורים ולסיפורים. האגדות מסופרות מפי סבא לנכדתו, בלשון מתיילדת, הכינוי "הזאב הנחמד", סבא של אסתר, הוא כינוי ילדותי החוזר יותר מדי פעמים, ומוריד עם החריזה את גיל הסיפורים. חבל.

זהו המשך הסיפור של וילנאי לנכדתו. "סובו ציון והקיפוה" - חומת ירושלים ושעריה, כל שער וסיפורו. החלק ההיסטורי מסופר בלי ניקוד בלשון פרוזאית מדויקת. האגדה על השער מחורזת ומנוקדת. החלקים ההיסטוריים מוסרים ידיעות, והם הולמים גיל יותר גבוה. ספר זה כולו בא להוסיף ידיעות. סיור, החל משער האריות, לשער הפרחים, שער שכם ומערת צדקיהו, השער החדש, שער יפו, מגדל דוד והמצודה, שער ציון, אגדת החרב שנפלה לקבר דוד, שער האשפות והצנחנים, ולבסוף שער הרחמים. הספר מקושט בצילומי השערים ובחומות ירושלים המזרות. הספר יכול לשמש ללימוד שערי ירושלים.

אגדות ארץ ישראל שבא סיפר לאסתר סיפור ראשון

כתבה רחל וילנאי וסיפר זאב וילנאי, איורים עתיקים ממקורות שונים, הוצאת בית אור וילנאי, תשס"ב, 2001, 70 עמ' מנוקד לכיתות ג' ו'.

אגדות ארץ ישראל שבא סיפר לאסתר - סיפור שני

כתבה רחל וילנאי וסיפר זאב וילנאי, צילומים וציורים עתיקים במקומות שונים (פרוט בסוף הספר), הוצאת בית אור וילנאי, 2001, 76 עמ', לכיתות ג' ו'.

מלכים לא מתחתנים

מאהבה

כתבה אורית עוזיאל, ציורים
אבי כץ, הוצאת ספרית
פועלים, 2001.
לכיתות ודו.

זהו רומן היסטורי המתרחש בסוף המאה ה-14. אנגליה ופורטוגל נלחמות בקסטיליה שבספרד. הדוכס מלנקסטר מועיד את בתו פיליפה לאישה לג'ואוי מלך פורטוגל, ואינו יודע שהיא מאוהבת באביר אנגלי. גם מלך פורטוגל אינו מעוניין בה. אלו נישואי כדאיות פרקטית. הדוכס נוהג בשרירות, אינו מקיים הסכמים, אינו משלם את כספי הנדוניה של פיליפה, ונותן את בתו האחרת לבנו של מלך קסטיליה ובוגד בג'ואוי. למרות כל זאת אין מלך פורטוגל מבטל את נישואיו לפיליפה, והעלילה מסתיימת מתוך התאהבות של שניהם.

הספר מכניס את הקורא לתקופה ההיסטורית, למאבקים ולמלחמות כאילו הקורא חי באותה תקופה. המחברת משלבת ידע היסטורי רב עם סיפור אנושי מרגש ומרתק. ל"ח מומלץ!

אף מילה ליסמין

כתבה אורית רו, הוצאת
ספרית פועלים, איורים נורית
זרפתי, 101 עמ', לא מנוקד,
2001
לכיתות דו"

רויטל ומרינה חברות. מרינה רוצה להקים תיאטרון בובות, ורויטל מצטרפת אליה. בבית ספרן נהוג שילדי הכיתות הגבוהות מארחים את ילדי הגן, מסבירים להם על בית הספר ומכינים תכנית אמנותית. מרינה מציעה להכין לכבודם הצגה.

יסמין, תלמידה חדשה, מגיעה לבית הספר. המורה מושיבה אותה ליד רויטל. כשרויטל מגיעה לראשונה לכיתה של יסמין, מתברר לה שהיא ערבייה וגם שהיא מצטיירת להפליא. יומיים לאחר בואה של יסמין נירית "מלכת הכיתה" אינה מוצאת את שעונה. האצבע המאשימה מופנית אל יסמין. נירית מודיעה לחבריה כי עליהם להחרימה.

רויטל ממשיכה בקשריה עם יסמין על אף מבוכתה, ויחד עם מרינה הן ממשיכות בהכנת ההצגה. גם כשהשעון נמצא נירית אינה טורחת להתנצל.

ההצגה זוכה להצלחה רבה, ויסמין הופכת להיות חברה שוות זכויות בכיתה.

נושא אישי

כתבה יהודית קנה

הוצאת דני, 96 עמ', לא

מנוקד, 2001

לכיתות הרביעית

חלי ואחיה הצעירים מתקשים לתפקד בחיי היום-יום. אבא תמיד כועס ורוגז, ואימא עצובה ובוכייה. לחלי לא ברור מה קורה בדיוק, ועל שאלותיה עונה לה סבתא כי אבא חולה ואיש אינו יכול לרפא אותו ללא רצונו.

עובדי הרווחה מתערבים. משאירים כיתה בגלל פיגורה בלימודים וחלי ואחיה עוברים לכפר נוער. ההתחלה קשה, והגעגועים רבים. בכפר הנוער חלי לומדת להבין את הבעיה בביתה: אביה מכור לסמים. מורתה מציעה לה להכין עבודה על ההתמכרות.

חלי מתבגרת. לה ולאחיה טוב בכפר. היא גם הופכת להיות סולנית המקהלה. אבא עבר גמילה, אך המשפחה לא חזרה לתפקודה. חלי מכירה את משמעות הסמים ויודעת שצריך להתרחק מהם כמו מאש.

נוח טלית כותב על משפחתו בגילוי לב רב, מתוך אמונה שכל מה שהוא כותב יישאר חתום בתוך המחשב שלו. המשפחה גרה במושב שנים רבות, והכול שם מכירים את הכול. אביו, שהוא בעל חנות למוצרי טבע בעיר, ידוע במושב כאיש רב קסם אך גם כ"בלפן מועד". מספרות כולן כזבים נוספות הן גם הסבתא והאחיינית. זוהי משפחה סוערת, שכל מה שקורה בה מתרחש "על השולחן".

נוח מספר על השינוי החל באביו. האב החליט "לסדר" את הממשלה. הוא נוטע עצי זית באיזו חלקה רחוקה מתוך ידיעה שייסלל שם בעתיד הקרוב כביש והוא יקבל על חלקתו הנטועה פיצויים. אך לאט לאט האב נכבש בקסם העצים ומעבד אותם באהבה רבה, והוא אומלל מאוד כשהם נגדעים.

חמי, הידוע במושב כעבריין קטן, מחבב את נוח, ועוזר לו לראות דברים מזוויות שונות.

איך יצא לאור הסיפור החבוי בתוך המחשב? החידה הזאת נפתרת רק בעמוד האחרון.

המערה של חמי

כתב יצחק נוי

הוצאת עמיחי, עטיפה וולף

בולכה, 191 עמ', לא מנוקד

לכיתות ו'ח'

זברה וסיפורים אחרים

כתב חיים פוטוק
הוצאת מודן, מאנגלית אירית
ארב, 1998, 126 עמ', לא
מנוקד,
לתלמידי התיכון

בספר שישה סיפורים על בני גוער בארה"ב ועל מפגשם עם עולם המבוגרים.

אף לא אחד מגיבורי הסיפורים הוא נער או נערה ממשפחת מצוקה, אבל כל אחד מהם יוצא מן העולם המוגן שלו אל העולם הגדול ומתגבר על בעיה קשה שחוהה. זברה היה רץ למרחקים עד שפגעה בו מכונית. אמן מיוחד שמגיע לבית הספר ומלמד ציור בקורס קיץ פותח לפניו אופקים חדשים.

ביבי מגלה במקרה שאביה רוצה לעזוב את הבית כי אינו יכול לעמוד בלידת ילד נוסף במשפחה, אחרי שאיבד את אחיה הקטן. האם בבית החולים עדיין אינה יודעת על כך. כשהאב מתחרט וחוזר, הוא מבין שייתכן שבתו ידעה על כוונותיו. וכך עוד ארבעה נערים ונערות, כל אחד וסיפורו. הסופר היהודי-אמריקאי הידוע, חיים פוטוק, מצליח להפגיש אותנו עם כל אחד מהם ברגישות בלתי רגילה. י"י

זהו סיפור על מפגש על ילדה קטנה, שירה עם חיים. שירה שואלת שאלות מה זה ים? מה הם צבעי הים? מנין באים המים לים? תשובת האם קצת ילדותית: מהאמבטיה, מהבריכה, מהנחל וגם מהגשם... התנפצות הגלים בקצף וברעש מבהילה את שירה הבוכה, אך היא מתגברת, משחקת בחול ובמים, מדברת אליהם ומאנישה אותם, ובסוף היא עצובה כשעליה לעזוב את חיים. הסיפור פשוט ומתאים לילדים קטנים. האיורים יפים מאוד. ל"ח

הספר מספר על הרגשתו של ילד שהוריו התגרשו ואביו עזב את הבית וגר במושב עם אישה ועם שני ילדיה. הדובר הוא דור, המספר על תסכולו ועל קנאתו העזה בילד שאביו מטפל בו ומקדיש לו מזמנו. כועס על האב וגם על מטר. כועס על אמו, ירידה בלימודים, התנהגות פרועה בחברה הכול כתוצאה מהגירושין. לעלילה המרכזית נלווית עלילה "ארכיאולוגית": הילדים חופרים בתל עתיק, ודור מוצא מטבע עתיק. הנושא עצמו חשוב, אך כתיבתה של גדליה היא בכיניית ומתיילדת, ולא תמיד נעימה. ל"ח

שירה של חיים

כתב: שמעון ריקליו, צורים
גיל-לי אלון קוריאלי, הוצאת
עם-עובד, 2001 לא
ממוספר מנוקד
לגן

הכול בגלל אבא

כתבה עמי גדליה, צורים
אלכסנדר לויטס הוצאת
ספרית פועלים, 2001
127 עמ'
לכיתות ה-1.

הדלת של פולי

כתבה גליה שנברג, עיצוב
עטיפה רחל וילנאי, הוצאת
בית אור וילנאי, 2001
18 עמ'
לכיתות ו-ז.

עולם המיתוס המצרי העתיק מוצג לקורא בצורת הרפתקאות מרתקות של אלי בן השתים עשרה שאביו האגיפטולוג נעלם באופן מוזר כששאלו וחאותו אלינוער היו בני שלוש. הקורא מתוודע לאמונת המצרים העתיקה באוזיריס שמת וקם לתחייה, באשתו איזיס ובמאבקם באח סת, אל המדבר בדמות נחש ועוד. דמיון ומציאות משמשים בספר בערבוביה. חיפוש הבן אחר תעלומת אביו מוביל אותו לדלת סתרים המוליכה לתוך פירמידה, ושם הוא פוגש באביו המגלה מיהו רוצחו. זהו סיפור התבגרות, מאבק ברע וניצחון. פתיחת הספר אינה מבטיחה עלילה מעניינת, אך בהמשך הכול מרתק, והקורא לומד הרבה על עולם המיתוס המצרי העתיק. מומלץ מאוד. ל"ח

בית ששים האבות

כתב מיינדרט דה יונג, תרגום
מאנגלית מוריס סנדק,
הוצאת ידיעות אחרונות/
ספרי-חמד, 2001, 180 עמ'
לכיתות ו' ומעלה.

זהו ספר הרפתקאות מרתק על יד סיני טיין פאו, נהסחף עם סירת משפחתו בנהר, מטפס על הרים, משקיף על היפנים הכובשים את ארצו בשעה שטייס אמריקאי מפציץ את דראב.

משפחתו ברחה מהיפנים ששרפו את הכפר, והוא נותר לבד, ונתקל באנשי גרילה סיניים היודעים שהציל את הטייס האמריקאי. החזרה לעירו מתארת את ימי הכיבוש היפני ובריחת תושבי העיר. טיין פאו מאומץ על ידי פלוגת טייסים אמריקאים ופוגש שוב את הטייס שהציל.

החיפוש אחר הוריו ואחותו מתואר באמנות ספרותית. החזיר הקטן. המכונה "פאר הרפובליקה", מוסיף נופך הומוריסטי לסיפור העצוב. הדמויות הן בלתי נשכחות, והספר מומלץ ביותר. ל"ח

הגיעו למערכת

אחות חדשה בבית, מאת: תומס סונסון, עברית: יהודה אטלס. קרן, הוצאה לאור, מנוקד.

נולד לאהבה שיחות עם טל, מאת: בתיה מלמד. 47 עמ', הקבוץ המאוחד, מנוקד.
נב הארנב מפני הביתה, כתב: זאב ענר, איורים: הלה חבקין, הוצאת: קוראים, מנוקד.
מי גר בבית בראש הגבעה, מאת: דרורה ברקאי איורים: טל ברקאי, הוצאת ברקאי, מנוקד.

חידות - להטוטים וטריזויה לחידוד המחשבה, מאת: אהוביה רביב, הוצאה לאור: עופרים, 145 עמ', לא מנוקד.

המאה ה-21 מידע לחיים, מאת: אהוביה רביב הוצאה עופרים 152 עמ', לא מנוקד.
חידות מהודדות - שאלות ופתרונות להשכלה כללית, מאת: לילי שאולי, הוצאה עופרים, 76 עמ', מנוקד.

גיל בר-בוס, מאת ד"ר סוס, עברית: נימה קרסו. הוצאת מודן. מנוקד.
מה קורה לי?, כתבו: רותי יצחקי - מיכל שני. איורים: יעקב גוטרמן. הוצאת הקבוץ המאוחד. 47 עמ'. מנוקד. הספר מיועד לילדים בגילאי 6-10. מתמקד בדיסלקציה.

מלחמה זה דבר בופה, מאת: תרצה אתר, הקבה"מ, לא ממוספר, מנוקד.
הידד ליום שונשוני מיוחד!, מאת: ד"ר סוס, עברית: נימה קרסו, הוצאת מודן. לא ממוספר, מנוקד.

אבא שלי, מאת: אנתוני בראון. עברית: טליה לאווי, הוצאת מודן, לא ממוספר, מנוקד.

החפושית העצבנית, מאת: אריק קארל, עברית: נירית מודן. הוצאת מודן, לא ממוספר, מנוקד.

התוכן

הכנס החצי שנתי - אלול תשס"ב

- 1 דברי פתיחה לכנס - ד"ר נילי לוי
3 התמודדות ילדים צעירים עם נושא המוות - ד"ר רות וולף
8 הפחד מהמלחמה והתקווה לשלום - רעיה הרניק
10 יאנוש קורצ'אק והמלחמה - מנחם רגב
20 ימים של אז - ימים של עכשיו - יונה ספר
40 הילדה שברחה מהמלחמה - מאירה בין ורות קאמרה

לקראת יום השואה

- 27 שירי ערש מתקופת השואה - קטעים ממאמרה של אברגיל אושרת
32 במזל תבונה - יצחק קרמר
33 הרהורים ליום השואה והגבורה - לאה שנער
35 המסתור בעליית הגג - קטעים מספרה של עליזה ברק רסלר

עינו ומחקר

- 41 סיפור הרפתקאות אמנותי - ד"ר לאה חובב
45 חירות וחירות לקראת בגרות - הרצליה רז
47 **במבט ראשון** - ג. ברגסון
50 **ממדך הספרים**
57 **נתקבלו למערכת**
58 תוכן בעברית
59 תוכן באנגלית

המשתתפים בחוברת - אברגיל אושרת - מכללת ליונסקי, ברגסון גרשון - חוקר ספרי ילדים, משרד החנוך והתרבות, בין מאירה, רות קאמרה - סופרות, הרניק רעיה - סופרת, ד"ר וולף רות - חוקרת ספרי ילדים, ד"ר חובב לאה - חוקרת ספרי ילדים, ספר יונה - סופרת, ד"ר נילי לוי - מפקחת על הוראת הספרות, קרמר יצחק - הוצאת "מורשת", רגב מנחם - סופר וחוקר ספרי ילדים, רז הרצליה - סופרת וחוקרת ספרי ילדים, שנער לאה - סופרת.

למדך הספרים - ל.ח. - לאה חובב, נ.ג. - יעל ישועה, ע.ק. - עדה קרן.

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

April 2002, Vol XXVIII No.3 (111)
ISSN 0334-276X
Editor G. Bergson

Deborah Haneviah Str.
Lev-Ram Bldg.
Jerusalem, Israel

CONTENTS

The bi-annual conference

Introduction - Dr. Nili Levy	1
Young children coming to terms with the subject of death - Dr. Ruth Wolf	3
Fear of war and hope for peace - Raya Harnik	8
Yanosh Korczak and the war - Menahem Regev	10
Days gone by and present days - Yona Teper	20
The girl who fled - Meira Beinn, Ruth Kamra	40
Toward Holocaust Remembrance Day	
Lulabies during the Holocaust - Oshrat Abergil	27
Luck and good sense - Itzhak Kremer	32
Thoughts on the Holocaust and Heroism - Lea Shinar	33
The hiding place in the attic (exerpts from her book) - Laslar Barak	35
Study and Research	
A Story of Artistic Adventure - Dr. Lea Hovav	41
Freedom, and freedom in the wake of maturity - Herzlia Raz	45
On First Sight - Gershon Bergson	47
From the Bookshelf	
Messages received by the Editorial Board	50
Contents in English	57
Contents in Hebrew	58
	59

הערה: טעות במספור החוברות

בחוברת ד', 108 כתוב שנת העשרים ושמונה וצ"ל שנת העשרים ושבע.

לפיכך יש לתקן: חוברת א' 109 צ"ל שנת העשרים ושמונה, ומכאן חוברת א', ב', ג', ד', - 109, 110, 111, 112 שנת העשרים ושמונה.

